

Vladimir Horvat

Fratrovac 40

HR-10000 Zagreb

vhorvat9@gmail.com

APOLOGIJA BARTOLA KAŠIĆA

Bartol Kašić (Pag, 1575. — Rim, 1650.) latinsku je osnovnu školu završio u Pagu, srednju u Zadru te studirao u Ilirskom kolegiju u Loretu. Kao isusovac studirao je filozofiju i teologiju u Rimskom kolegiju (danas Gregoriana). Sastavio je *Hrvatsko-talijanski rječnik* 1599. i iste je godine imenovan nastavnikom ilirskoga jezika na novoosnovanoj Ilirskoj akademiji u Rimskom kolegiju. Za studente je napisao prvu i znanstvenu hrvatsku gramatiku *Institutiones linguae illyricae* (1604.). Objavio je dvadesetak knjiga. Msgr. Ingoli, tajnik Propagande, 1625. godine preko dubrovačkoga nadbiskupa poslao je Kašiću mandat da prevede Bibliju na općenit hrvatski jezik, što je on dovršio 1636. Preveo je i *Ritual rimski*, tiskan 1640. Tiskanju Kašićeva prijevoda Biblije usprotivili su se Ivan Tomko Mrnavić i Rafael Levaković. Najprije su uspjeli zaustaviti tiskanje prijevoda Novoga zavjeta 1631., a zatim i prijevod čitave Biblije. U svojim su pismima tvrdili da je Kašić napravio prijevod na dubrovački govor na zahtjev dubrovačkog nadbiskupa i da Propaganda zato ne treba tiskati taj prijevod. Kada je Kašić doznao za spletke protiv tiskanja Biblije, napisao je msgr. Ingoliju obranu svojega prijevoda, koja je iznesena na sjednici Propagande pred kardinalima. Poslao je pismo i prefektu Svetoga oficija, a konačno i samomu Papi. Kašić je čitav slučaj opisao u *Apologiji* koja se sastoji od tri studije. Prva ima puni naslov *Obrana od onih koji su tvrdili da je sveti Jeronim Dalmat, veliki naučitelj, izumio slavenska ili glagoljska slova, te da je slavenskim jezikom Dalmatincima preveo cijelo Sveto pismo*. Kašić, citirajući samog Jeronima, dokazuje da je on preveo Bibliju na latinski, a taj prijevod postao je najrašireniji, pa je nazvan *Vulgata*. Slavenski prijevod Biblije priredio je Konstantin, koji je potkraj života u Rimu postao monah Kiril (Ćiril). Njegov brat Metod dobio je od pape Ivana VIII., godine 880., odobrenje za slavenšku liturgiju. U drugoj studiji koja ima naslov *O različitim prijevodima Svetoga pisma slavenskim, dalmatinskim ili hrvatskim, i srpskim ili rutenskim* Kašić kronološki prikazuje sve slavenske prijevode. U obranu svojega prijevoda donosi korespondenciju tajnika Propagande msgr. Ingolija s dubrovačkim nadbiskupom Tomom Cellesijem, i tri odobrenja za tisak

koja su dali nadbiskup Cellesi, Odbor za prevođenje Biblije u Dubrovniku te barski nadbiskup Petar Masarrech (Mazarekić). U trećoj studiji nalaze se *Corollaria, obiectiones et responsa*. Tu Kašić donosi naknadna razmišljanja i zaključke o potrebi hrvatskoga prijevoda Biblije, a slijede prigovori i odgovori kojima Kašić opovrgava spise protiv svojega prijevoda Biblije. U ovim prvim slavističkim znanstvenim tekstovima Kašić pokazuje izvanrednu lucidnost i strogo znanstvenu metodu. Studije su nastajale sukcesivno i iz njih se vidi dinamika Kašićeve borbe za hrvatsku Bibliju. Formalno, Kašić je izgubio bitku jer njegov prijevod Biblije tada nije bio objavljen. No ipak je dobio rat za živi narodni jezik u liturgiji i književnosti jer je njegov *Ritual rimski* na hrvatskom jeziku tiskala Propaganda u Rimu 1640. godine, i služio je kao službena liturgijska knjiga do 1929. Tada je na temelju Kašićeva prijevoda u Zagrebu priređen novi *Rimski obrednik*. Kašićeva Biblija tiskana je tek 1999. u Njemačkoj, a Rječnik i popratne studije u drugoj knjizi 2000. godine.

Uvod

Prvi Kašićev biobibliograf otac Girolamo Nappi¹, dugogodišnji duhovnik Rimskog sjemeništa, u velikom spisu *Annali del Seminario Romano*² prikazao je sve gojence te ustanove. Piše da je Bartol Kašić³ u njoj boravio od 1593. do 1595. Uz kratak Kašićev životopis nabraja sva njegova tiskana i rukopisna djela. Među rukopisima spominje naslov *Apologia latina adversus asserentes versionem illyricam Sacrae Scripturae esse a s. Hieronymo Dalmata doctore maximo scriptam*. (Latinska Apologija protiv onih koji tvrde da je hrvatski prijevod Svetog pisma napisao sv. Jeronim, Dalmat, najviši doktor.)

Slijedeći Nappijev primjer, i mi najprije donosimo kratak prikaz Kašićeva bogatog života i plodnog djelovanja, a na kraju i tekst Apologije, na latinskom jeziku i u hrvatskom prijevodu, koju ćemo smjestiti u životni kontekst i opširno ju protumačiti potrebnim komentarima.

¹ Girolamo Nappi umro je 4. veljače 1648., pa nam je donio popis Kašićevih djela koja je dobio od njega samoga do 1647. (Usp. Fejer 1898:3).

² Nappi, Girolamo. *Annali del Seminario Romano*, 1648. U tri dijela ima 3201 stranica. Čuva se u Archivio Pontificiae Universitatis Gregorianae u Rimu, signatura No 2800—2802.

³ O Bartolu Kašiću ima na više mjesta, ali je najvažnije u Nappi 1648:2801, 400, 400a i 400b.

Bartol Kašić — život i djelovanje

Bartol Kašić rođen je u Pagu od oca Ivana Petra i majke Ivane 15. VIII. 1575. Poslije rane očeve smrti brigu za obitelj pokojnoga brata preuzeo je ujak Luka Bogdaničić, paški nadžupnik. Pobrinuo se da Bartol polazi osnovnu latinsku školu u Pagu, srednju u Zadru i da nastavi studij u Ilirskom kolegiju u Loretu. Filozofiju i teologiju Bartol Kašić studirao je u glasovitom Rimskom kolegiju (danas Gregoriana), gdje je bio i lektor hrvatskog jezika na tamošnjoj Akademiji ilirskoga, tj. hrvatskog jezika, koja je osnovana krajem 1599. godine. Premda čakavac, prihvatio je štokavski ikavsko-ijekavski govor kao temelj književnog jezika,⁴ na kojem je za svoje studente napisao i 1604. tiskao prvu hrvatsku gramatiku. Tako je poslije pisao i svoje brojne knjige te prijevode *Biblije* i liturgijskih knjiga: *Rituala rimskog* (1640), *Himana te Pjesni duhovne, prepjev prvih pedeset Psalama*. Godine 1606. postaje svećenik, ispovjednik u Bazilici sv. Petra i cenzor hrvatskih knjiga koje su objavljivane u Rimu, od 1622. godine uglavnom u Propagandinoj tiskari.

U Dubrovniku je djelovao od 1609. do 1612. godine. Na prvom misijskom putovanju od 1612. do 1613. godine kao Papin poslanik obišao je s don Šimunom Matkovićem kršćane pod Osmanlijama, od Beograda do Osijeka i Temišvara. Zatim 1613. godine u Rimu piše opširne izvještaje Papi i spomenice kardinalima o teškom stanju katolika pod Turcima, te don Šimuna Matkovića predlaže za biskupa. To su spriječili neki bosanski franjevci koji su poznavali Šimuna kao svojega bivšega đaka, pa su protiv njega napisali »vrlo žučljivu spomenicu« (Horvat 2006:60). Tada je Papa htio Kašića imenovati biskupom, a kardinal Bellarmino mu je to prenio. »Kad je o. Kašić to čuo, zbunjen reče da on nije sposoban nositi toliki teret, i da hoće u Družbi umrijeti« (Horvat 2006:61). Stoga je Papa odustao od svojega nauma.

Od 1614. do 1618. godine Kašić djeluje u Loretu kao ispovjednik i pisac. Godine 1616. bio je određen za profesora u Zagrebačkom kolegiju, ali je to spriječila Papina odluka da ga pošalje na drugo misijsko putovanje, 1618.—1619. Od 1620. do 1633. ponovno djeluje u Dubrovniku. Poslije Uskrsa 1633. godine premješten je u Rim, gdje je ostao do kraja života, a umro je 28. XII. 1650. Sahranjen je u Crkvi sv. Ignacija, gdje mu je 1996. postavljena i spomen-ploča.

⁴ Lokalni čakavci njegovo ime izgovaraju *Bartul*, pa ga danas neki tako i pišu. Međutim, zbog njegova izbora štokavskoga, pravilnije mu je ime pisati *Bartol*. Sam Kašić nikad se nije potpisao *Bartul* nego *Bartol(omeo)* ili *Bare*, kako ga je majka zvala od milja (hipokoristik).

Kašićevo dubrovačko razdoblje bilo je veoma plodno. Vodio je gimnaziju i predavao te djelovao pastoralno: propovijedao, ispovijedao i pisao. Po nadbiskupovoj želji oko 1622. preveo je lekcionar »na dubrovačku«. Taj prijevod čekao je tisak do 1641., kada ga je priredio generalni vikar dubrovačke nadbiskupije don Luka Natali i tiskao u Rimu s naslovom *Vanghelia i pistule istommaccene is missala novvoga rimskoga v jezik dubrovački sa grada i darxave dubrovačke po Bartolomeu Kassichiu popu Bogoslovцу od Druxbe Yesussove*.

Sveta kongregacija za širenje vjere

Svetu kongregaciju za širenje vjere — *Sacra Congregatio de propaganda fide*, kratko zvanu *Propaganda*, osnovao je u Rimu 1622. papa Grgur XV., a članovi su joj bili izabrani kardinali koji su se jednom mjesečno sastajali na službene sjednice s točno priređenim dnevnim redom. Msgr. Francesco Ingoli (1578. — 1649.) bio je prvi i dugogodišnji tajnik Propagande. Novi papa Urban VIII. (1623. — 1644.) proširio je njezinu djelatnost. Cilj je bio misijsko djelovanje Crkve i zaštita ugroženih vjernika slanjem dobrih svećenika i tiskanjem poučnih, katehetskih i liturgijskih knjiga te prijevoda Biblije.

Franjevac Franjo Glavinić (Kanfanar, 1585. — Trsat, 1652.), književnik, latinist i povjesničar, iz obitelji bosanskih plemića koji su iz Glamoča izbjegli u Istru, bio je tripot provincijal po tri godine i jednom trsatski gvardijan.⁵ Godine 1621. po zagovoru kardinala Borghesea uspio je od cara Ferdinanda II. dobiti zaplijenjenu protestantsku tiskaru iz Uracha. Dopremio je u Rijeku 12 sanduka s ćirilskim i 12 s glagoljskim pismenima, bez novca da plati skupu carinu, a nadošla je i ležarina. Na intervenciju iz Rima car je krajem 1625. promijenio odluku i tiskaru ustupio Kongregaciji za širenje vjere, pa je 1626. bila dopremljena u Propagandu.

Glavinić je pozvan da i on dođe s tiskarom. Ispričao se zbog dužnosti u provinciji, i umjesto da kao stručnjak pođe sam, poslao je Rafaela Levakovića⁶, kojega hvali da — uz hrvatski i talijanski — znade i latinski jezik⁷. Nije mu dao svoje nove glagoljaške tekstove koje je priredio po odluci Bribirske sinode 1620. Nakon što je u Veneciji 1626. susreo fra Ivana

⁵ *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2008:195b–196b.

⁶ *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2008:335b–336a.

⁷ U to sumnjam, jer je pronađen njegov tekst čestitke u latinskim stihovima s dosta krupnih pogriješaka, koji je namjeravao poslati caru kad mu se rodio sin.

Bandulavića⁸, koji je priređivao drugo izdanje svoga *Lekcionara*⁹ na hrvatskom jeziku bosanskoga tipa, Glavinić je između siječnja i travnja bitno promijenio svoj pogled na jezik hrvatskih liturgijskih knjiga. Još u siječnju bio je za hrvatski crkvenoslavenski jezik i za glagoljska slova, a već u travnju, nakon susreta s Bandulavićem, predlaže općenitiji jezik i povjerenstvo stručnjaka iz različitih hrvatskih krajeva.¹⁰

Stoga je Glavinić napisao Propagandi pismo o redakciji koju bi trebalo provesti u novom izdanju glagoljaških knjiga:

- Te liturgijske knjige trebaju biti takve da se zadovolje svi hrvatski krajevi (spominje Slavoniju, Dalmaciju, Hrvatsku, Istru i Bosnu).
- Jezik kojim su prevedene te liturgijske knjige treba biti što više univerzalan, što prošireniji.
- Taj jezik neka bude »bosanski« jer je najuniverzalniji. Sve te misli izrečene su u pismu (Propagandi) od 10. IV. 1626.¹¹

Očito je dakle da je Franjo Glavinić, poput Bartola Kašića, nadrastao glagoljašku tradiciju, pa je bio za latinicu i živi općenitiji jezik, koji su nazivali »bosanskim«. Da je Glavinić prihvatio poziv Propagande i došao voditi tiskaru, zasigurno bi se posve složio s Kašićem.

Glavinić je u tiskaru poslao premladoga tridesetogodišnjeg Levakovića koji je bio nedovoljno stručno osposobljen, a ako je vjerovati njegovoj subraći, i previše ambiciozan, pa mu je životna želja bila postati biskup.¹² Uskoro je u Rimu došao pod jaki utjecaj rutenskih ili ukrajinskih sjedinjenih bazilijanaca, naročito njihova generalnog prokuratora o. Nikole Novaka, koji je također bio suradnik Propagande i nametnuo se Levakoviću kao cenzor i korektor za glagoljaški misal i brevijar. Da si olakša suradnju, Rafael je naučio njihov govor i na njemu tiskao 1629. bukvar *Azbuki-*

⁸ *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2008:37ab. Prvo izdanje Bandulavićeve lekcionara *Pisciole i Evangelya priko svega godišta novo istomacena po razlogu Missala Dvora Rimskoga*, V Bnetcih, Pri Bartolomeu Albertouich Kgnigaru, MDCXIII (1613.) pre-tiskom je izdala Elizabeth von Erdmann-Pandžić. 1997. Köln—Weimar—Wien: Böhlau Verlag.

⁹ Na zahtjev tajnika Propagande F. Ingolija Kašić je dao primjedbe na prijevod (Horvat 1992/93:217–230).

¹⁰ Opširnije o tome vidi u Pandžić 1978:85–112.

¹¹ Putanec 1989. Četvrti dio referata ima naslov *Franjo Glavinić kao standardolog hrvatskog književnog jezika i glagoljskog liturgijskog jezika*. Kao izvor Putanec navodi *Starine* 24, 12–13.

¹² Tako Levakovića prikazuje Ingoliju njegov stariji subrat fra Dionizije Ivanković: »Ja sam u samostanu u Jastrebarskom Rafaela Levakovića učio pisati glagoljicu. A on sada, umjesto da dovrši tiskanje glagoljskog Brevijara, gleda po Europi ima li gdje koje slobodno biskupsko mjesto za njega.« SOCG, vol. 23 (1638.), fol. 264rv.

vidnjak. Hrvatska glagoljaška liturgija približavala se već narodnom govoru, no ukrajinski bazilijanci smatrali su to nedopustivim, pa su kao cenzo-ri i korektori Levakovićeve glagoljaške tekstove vraćali na zastarjele oblike i rusificirali ih. Levaković je 1631. objavio »rusificirani« glagoljaški *Misal*, a 1648. i *Brevijar*. Te nove, jako skupe knjige zbog zastarjeloga i nerazumljivoga jezika narodu su bile smiješne. Stoga ih popovi glagoljaši nisu htjeli kupovati, nego su se radije služili starima. Da ih prisili na kupnju novih knjiga, Levaković je od Pape zatražio da im zabrani služiti misu sa starim misalima, koji su imali jezik razumljiv i blizak narodu.¹³ Levaković je nasilno nametao svoje nove misale sa zastarjelim jezikom, koji su svećenici morali pohrvaćivati ili »okretat na šćavet« da ih narod razumije i da ga ne nasmijava pod misom. I Kašić u *Apologiji* piše da taj zastarjeli jezik »stomachum movet« (pokreće stomak), tj. nasmijava.

Josip Bratulić u *Leksikonu hrvatske glagoljice* točno piše da su glagoljaši Levakovićevim trudom »dobili knjige, a izgubili jezik« (Bratulić 1995:27). Levaković je ulagao silan napor u suradnju s rutenima. Glagoljaške tekstove morao im je prepisivati latinicom jer nisu htjeli naučiti glagoljicu pa potom tekst s njihovim korekturama vraćati u glagoljicu. Stoga piše: »Onde tanto `a me toccar`a far questa fatica...« (Stoga me toliko zadesilo da činim taj napor...) u pismu Ingoliju iz Ljubljane 12. VI. 1641. (SOCC:214v).

Rezultat toga silnog truda bio je negativan, jer rusifikacijom ili točnije ukrajinizacijom, a najtočnije, kako naziva Anica Nazor, istočnoslaveniziranjem glagoljice, Levaković je zapravo skrivio naglo propadanje glagoljaštva (Nazor 2008:124).

Propaganda i i Kašićev prijevod Biblije

Godine 1625. Propaganda je, preko dubrovačkog nadbiskupa Cellesija, poslala Bartolu Kašiću mandat (nalog) da čitavu Bibliju prevede na suvremeni općenitiji hrvatski jezik. Kašić je preveo najprije *Novi zavjet* (1631.), a zatim i čitavu *Bibliju* (1636.). Ingoli je Kašiću naredio da na suvremeni jezik prevede i *Ritual rimski* ili obrednik. Nedavna istraživanja Zvonka Pandžića pokazuju kako Kašić točno piše u predgovoru *Rituala rimskog* da je preveo i *Red od Mise*, tj. *Misal rimski*.¹⁴ U istom predgovoru Kašić nabroja brojne hrvatske pisce »kojih je pisma imao u ruci«, počevši od Marka Ma-

¹³ O tome Anica Nazor piše: »Njegovim prijevodom (...) mnogi nisu bili zadovoljni, i cijena je bila visoka: dvadeset rimskih julija, pa su glagoljaši i zbog toga bili nezadovoljni *Misalom*. U početku nisu htjeli služiti misu iz njega, premda je uporaba prijašnjih misala bila zabranjena.« (Nazor 2008:126a).

¹⁴ Pandžić 2008:145–196.

rulića do suvremenika. To dokazuje njegovu veliku obrazovanost, načitanost i poznavanje suvremenog jezika. Mons. Francesco Ingoli veoma ga je cijenio, i stoga je dubrovačkog nadbiskupa Cellesija uporno molio da Kašić što prije pošalje svoj prijevod *Novog zavjeta* u suvremenom jeziku i latinicom.

Uz Ingolijeva požurivanja, Kašićev prijevod *Novog zavjeta* bio je konačno dovršen i od šesteročlane dubrovačke biblijske komisije pregledan do 20. srpnja 1631. Toga je dana i dubrovački nadbiskup Cellesi napisao svoje odobrenje. Prijevod s preporukom spomenute šesteročlane komisije i nadbiskupa donio je iz Dubrovnika u Rim 12. studenoga 1631. krfski nadbiskup Benedictus Bragadin i predao ga tajniku Ingoliju.¹⁵ On je želio i nastojao da se Kašićev prijevod *Novog zavjeta* što prije tiska, i o tome govore sačuvani dokumenti.

Propaganda je već 23. XII. 1631. vijećala o Kašićevu prijevodu *Novog zavjeta*. Na sjednici prijevod ipak nije bio odmah prihvaćen za tisak, zbog velike važnosti da bude bez ikakvog prigovora. Stoga je odlučeno da se u Rimu formiraju *dvije komisije* za pregled prijevoda: *jezična* i *teološko-biblijska*, kako je Ingoli javio u Dubrovnik zahvaljujući za primljeni prijevod. Kašić je i to pismo priložio svojoj *Apologiji*.¹⁶

Jezičnu komisiju imao je sazvati Ivan Tomko Mrnavić¹⁷, rođen u Šibeniku 1580., a umro u Rimu 1637. Godine 1627. postao je zagrebački kanonik sa službom lektora i koadjutora, tj. biskupova vikara stolne crkve zagrebačke (a ne biskupa s pravom nasljedstva). Od 1631. do 1635. bio je i naslovni biskup bosanski. Drugi član bio je franjevac Rafael Levaković¹⁸,

¹⁵ SOCG:110r.

¹⁶ Vrela i prinosi:197 – 198.

¹⁷ Tvrtković 2008:28 – 29. Autorica piše: »Mrnavić je, čini se, bio umiješan i u zabranu tiskanja *Biblije* u prijevodu Bartola Kašića na hrvatski jezik i latinicu. Naime, Propaganda je 1625. od Kašića naručila prijevod *Novog zavjeta*. Kad je 1631. godine prijevod napokon bio gotov, negativno ga ocijenila jezična komisija na čijem je čelu bio Mrnavić, a članovi su bili franjevac Rafael Levaković, isusovac Antun Ranzi i Dubrovčanin Antun Deodat. Postoje opravdane sumnje da su baš Mrnavić i Levaković dali negativno mišljenje o Kašićevu prijevodu, jer prijevod *Biblije* nije bio priređen za tisak niti na glagoljici (za što se zalagao Mrnavić i pripisivao glagoljicu sv. Jeronimu), niti na cirilici (za što se zalagao Levaković).« (Autorica tu dodaje bilješku 72 koja glasi: »O tome detaljnije: cf. Vladimir Horvat, o.c. i Vladimir Horvat, *Bartol Kašić – otac hrvatskog jezikoslovlja*, Zagreb 1999.«).

¹⁸ *Zbornik o Rafaelu Levakoviću* 2010:14. O našoj temi u Zborniku Radoslav Katičić u referatu *Rafael Levaković u kulturnoj povijesti Hrvata* piše: »Nije mogao biti perjanica naše glagoljaške baštine. K tomu su u novije doba istraživanja patra Vladimira Horvata pokazala da je Levakovićeva uloga pri odlučivanju o tome hoće li se tiskati Kašićev prijevod *Biblije* bila vrlo problematična.«

koji si je prezimenu dodavao Croata, a bio je voditelj (nazivao se »prota«) Propagandine tiskare za slavenske knjige.¹⁹ Treći član je isusovac Antun Ranzi (Rantius), koji je od 1628. do 1634. bio hrvatski ispovjednik u Bazilici sv. Petra i cenzor hrvatskih knjiga.²⁰ Četvrti je Dubrovčanin Antun Deodat, koji je od 1626. bio nadsvećenik i rektor Sv. Jeronima u Rimu.²¹ Deodata je kao eventualnog recenzenta predložio i dubrovački »odbor za prevođenje«.

Problem je nastao u toj jezičnoj komisiji. Njezini članovi kao »persone perite della lingua« (osobe vješte u jeziku) trebali su provjeriti ima li u Kašićevu prijevodu *nešto protiv vjere i morala ili neki izraz koji je u nekom kraju možda nedoličan, pa se ne smije upotrijebiti u Bibliji*. Isusovac Antun Ranzi i Dubrovčanin Deodat shvaćali su jasnu svrhu jezične komisije i bili su zadovoljni Kašićevim suvremenim jezikom i latinicom, te su ustanovili da u prijevodu nema ničega protiv vjere i morala niti bilo kakvoga nedoličnog izraza. Umjesto toga jasnog cilja, druga dvojica, Mrnavić i Levaković, promijenili su cilj istraživanja i usmjerili se na pitanje pisma. Ustvrdili su da je prijevod posve promašen jer nije napisan ni pismom sv. Jeronima (glagoljicom) ni pismom sv. Ćirila (ćirilicom).

Ivan Tomko Mrnavić bio je za glagoljicu, smatrao se čak stručnjakom za nju, i pripisivao ju je sv. Jeronimu, a fra Rafael Levaković, koji je već bio pod utjecajem rutenskih bazilijanaca te je provodio rusifikaciju (točnije rutenizaciju) glagoljaških tekstova, bio je za ćirilicu. Stoga je opravdana tvrdnja da su Mrnavić i Levaković smatrali kako Kašićev prijevod ne treba tiskati jer je promašen, budući da nije napisan ni pismom sv. Jeronima ni sv. Ćirila. »Zaključak te komisije bio je zapravo stav te dvojice da se *Novi zavjet* ne tiska, jer nije pisan ni glagoljicom ni ćirilicom.« (Vrela i priноси 1992/93:176)

Kad je Bartol Kašić poslije Uskrsa 1633. došao u Rim, doznao je da je zabrana tiskanja njegova prijevoda *Novog zavjeta* donesena na temelju pučke predaje o Jeronimovu autorstvu glagoljice i prijevoda Biblije Dalmatincima. Budući da su tu neistinitu pučku predaju prihvaćali i neki školovani

¹⁹ U istom *Zborniku* Rudolf Barišić u referatu *Rafael Levaković i crkvena unija* piše u bilješci 29: »U historiografiji je do danas Levakovićev trud i rad na tiskanju knjiga često gotovo isključivo negativno ocjenjivan zbog dva razloga. Prvo, zato što je zajedno s Mrnavićem sudjelovao u sprečavanju objavljivanja Kašićevog prijevoda Biblije na hrvatski i zbog toga što je vremenom sve više dolazio pod utjecaj Ukrajinaca/Rutena s kojima je bio okružen u Rimu te je "rutenizirao" dotadašnju staroslavensku tradiciju na hrvatskom prostoru.« (Horvat 1998:16–18, 24–25) (Citira moju brošuru objavljenju uz godinu Bartola Kašića: *Bartol Kašić i četiri stoljeća hrvatskog jezikoslovlja*, 1998.).

²⁰ Wicki—Korade 1986:30–32.

²¹ Burić 1971:111.

ljudi, Kašić je odlučio napisati *Apologiju* da u njoj znanstveno dokaže povijesnu nemogućnost i neistinitost te tvrdnje o Jeronimovu autorstvu glagoljice i prijevoda Biblije Dalmatincima. Iz bogate Jeronimove korespondencije, koju je Kašić dobro poznao jer je čak i u novicijat donio prijepise pisama sv. Jeronima, povijesno je posve jasno da je Jeronim Bibliju preveo na latinski jezik koji su znali i njegovi suvremenici Dalmati, stanovnici rimske Dalmacije.

U Arhivu Propagande postoje dokumenti protiv tiskanja Kašićeva prijevoda *Novog zavjeta*, a znatno je više zanimljivih dokumenata koji jasno dokazuju njegovu ispravnost i potrebu da se tiska i čitav prijevod *Biblije*. Protiv negativnih sudova naročito su se borili dubrovački nadbiskup Cellesi i tajnik Propagande Ingoli, i zalagali se da se Kašićev prijevod *Novoga zavjeta* tiska, i to što prije. Bartol Kašić je najvažnije dokumente koji su napisani protiv i u obranu njegova prijevoda *Novog zavjeta* i *Biblije* uvrstio tematski²² u svoju *Apologiju*, pa ćemo ih analizirati i protumačiti kad dođu na red.

Kad je nadbiskup Cellesi došao u Rim *ad limina* početkom studenoga 1632., doznao je razlog zabrane tiskanja Kašićeva prijevoda.

Ingoli je raspravu o Kašićevu prijevodu, koja je već bila predviđena za 170. sjednicu Propagande 14. prosinca 1632., pomakao na 169. sjednicu 22. studenoga 1632. Nadbiskup Cellesi uložio je za tu sjednicu službenu instanciju protiv zabrane i tražio da se prijevod što prije tiska.

Proučimo najprije *instanciju* nadbiskupa Cellesija. U njoj je naglasio tradicionalno pravo da se i pod latinskom misom poslanica i evanđelje pročitaju na hrvatskome. Budući da nisu svi svećenici znali dovoljno latinski, bilo je i skandaloznih prevođenja, pa je Nadbiskup to zabranio javnim proglasom,²³ i o tome je obavijestio Propagandu. Ona mu je naredila da ponovo organizira prekinuti rad na prevođenju *Novog zavjeta*, što je odmah i učinjeno, pa je prijevod bio dovršen 1631. i poslan u Rim. Nadbiskup Cellesi je u svojoj instanciji naglasio da je taj jezik Kašićeva prijevoda općenit na cijelom Orijentu i Levantu, posebno u krajevima pod Turcima gdje ima još mnogo katoličkih vjernika. Stoga je uložio *zahtjev* da se prijevod opet uzme u razmatranje, pregleda i tiska, inače će nastati velika šteta

²² Kronološki prikaz sviju dokumenata koji se odnose na Kašićevo prevođenje i *Novog zavjeta* i *Biblije*, na probleme oko njihova objavljivanja i zabrane, donosi Elisabeth von Erdmann-Pandžić (2000:99–129). Čitatelje koje zanima kronologija dokumenata upućujem na taj tekst, jer ja se moram držati Kašićeva tematskoga reda dokumenata, kako ih on iznosi.

²³ Fermedžin ima »per drito publico«, što ne može biti točno (*Starine* 24:25). Vidi *Vrela i prinosi* 10:177.

za sve kršćane koji će slušati heretičke prijevode.

Uskoro je i barski nadbiskup, primas Srbije, Petar Massarechio (Mazarekić) došao u Rim *ad limina*. Na zahtjev mons. Ingolija pročitao je Kašićev prijevod i pismeno 17. III. 1633.²⁴ potvrdio da je dobar i da ga treba što prije tiskati.²⁵

Kašić je ustanovio da su se protivnici tiskanja njegova prijevoda poslužili pismima dvojice biskupa, senjskoga i zagrebačkoga. Najprije je ustvrdio da je pismo koje je 1632. napisano u ime senjskog biskupa krivotvoreno. To iznosi u *Apologiji* tvrdnjom:

»Nostrates quidam, apposito nomine episcopi segnensis in *supplici* Libello oblato S. Sedi Apostolicae ante sexennium versionem qua utuntur Dalmatae... impediverunt.« (Neki našijenci stavivši ime senjskog biskupa u molbi predanoj Sv. Stolicu prije šest godina spriječili su prijevod kojim se služe Dalmatinci.)

U Rim je 1633. stiglo i drugo pismo u ime zagrebačkog biskupa protiv tiskanja Kašićeva prijevoda *Novog zavjeta*, s obrazloženjem da ga je od Kašića naručio dubrovački nadbiskup za svoju nadbiskupiju, a traži da ga tiska Propaganda. Znamo da je istina posve drugačija: prijevod je od Kašića naručila Propaganda, ali preko dubrovačkog nadbiskupa.

Ni jedno ni drugo pismo ne spominju ime mjesnog biskupa, ni senjskoga Ivana Agatića, ni zagrebačkoga Franje Ergeljskog. Pismo napisano u ime senjskog biskupa nepotpisano je, a ono u ime zagrebačkog biskupa potpisao je Ivan Tomko Mrnavić: *Ego Joannes Ep(isco)pus Bosnensis, Lector et Coadiutor Zagrebensis — Ja Ivan biskup Bosanski, lektor i koadjutor zagrebački.*

Prvo pismo 1632. upućeno je Propagandi, i Kašić ga je vidio. Drugo pismo predao je Mrnavić papi Urbanu VIII. 1633. godine, i ono je završilo u Sv. oficiju, pa je Kašić doznao samo detaljni sadržaj, kao i to da je pismo bilo povod za otvaranje dosjea.

Nakon što je 22. studenog 1632. na 169. sjednici Propagande pitanje tiskanja Kašićeva prijevoda *Novog zavjeta* prepušteno Svetom oficiju, početkom 1633. on je otvorio dosje protiv Bartola Kašića i njegova prijevoda. Kašić je to doznao, ali nije mogao dobiti tekst dosjea. Ja sam ga dobio, pa ga stoga ovdje objavljujem.²⁶

²⁴ Čuva se u arhivu Propagande SOCG, vol. 394, f. 211v.

²⁵ Kašić je to pismeno odobrenje uvrstio u tekst *Apologije*. Objavio sam ga u: *Vrela i prinosi* (10) 19:196; i monografija *Kašić*, 1. i 2. izdanje, str. 222.

²⁶ Latinski tekst dosjea objavio sam u svom članku *Bartol Kašić u obranu svoga prijevoda hrvatske Biblije: Vrela i prinosi* (10) 19:185, i u monografiji *Kašić*, 1. i 2. izdanje, str. 193.

Dosje Sv. oficija protiv Bartola Kašića

Prvi dokument u Kašićevu dosjeu: zabrana tiskanja prijevoda *Novog zavjeta* 1634.

»Sveti oficij: 1633. i sljedeće (godine)

Djela učinjena od dubrovačkog Nadbiskupa oko tiskanja *Novog zavjeta* prevedenog na hrvatski jezik

Dekret Svete Kongregacije koju je posebno delegirao Urban VIII. dana 13. lipnja 1634., određuje:

1. Da se načinjeni prijevod pokupi i odasvud doznači Svetom oficiju.
2. Treba napisati okružnice regionalnim biskupima, a posebice ocu inkvizitoru Zadra, da s najvećom revnošću prijevode krivovjeraca, koji ondje na hrvatskom ili na nekom drugom jeziku kruže, skupe i spale, te poduče narod da sam provodi zabranu donesenu protiv njih po pravilima Indeksa.
3. Treba opomenuti biskupe da upotrijebe najveće nastojanje za obrazovanje pitomaca kako bi što marljivije prionuli latinskom jeziku, da pomalo nestane sadašnja potreba za hrvatskim jezikom u Svetinjama (tj. u liturgiji).

Uostalom, nema potrebe za ovim novim prijevodom.«²⁷

Nakon tih odluka zanimljivo je ustanoviti da je Kašićev prijevod *Novoga zavjeta* mons. Francesco Ingoli predao Svetom oficiju tek u lipnju 1634. godine, kako je sam napisao na Kašićevu *Memorijalu papi Urbanu VIII.* iz 1634. To odgovara i datumu na prvom dokumentu Kašićeva dosjea u Svetom oficiju — 13. lipnja 1634.

Kašićev indirektan odgovor na te prigovore nalazi se u završnom dijelu Apologije u poglavlju Prigovori i odgovori, ali je Kašić već potkraj 1633. napisao *Memorijal papi Urbanu VIII.*:²⁸

²⁷ Ivan Golub u svojoj studiji *Quellen zur Bibel Kašićs im Archiv des Heiligen Offiziums — Izvori za Kašićevu Bibliju u Arhivu Sv. Oficija* donosi rezultate svojih istraživanja u Arhivu Sv. oficija dok on još nije bio otvoren za javnost. To mu je omogućio kardinal Franjo Šeper, prefekt Sv. oficija. Obilje pronađenih dokumenata objavio je među komentarima u drugom svesku *Kroatische Bibel des Bartol Kašić — Hrvatska Biblija Bartola Kašića* (Kašić 2000:131–196).

²⁸ U arhivu Propagande nije sačuvan Kašićev autograf, nego prijepis koji se nalazi u SOCG 394 (Memorial del 1634) f. 215r. Latinski tekst objavio sam u navedenom članku (Horvat 1992/93:180–182).

»Svetomu Ocu našem gospodinu PAPI za hrvatski narod Bartol Kašić Dalmatinac, hrvatski ispovjednik.

Sveti Oče

Hrvatski narod po krštenju prvorodenac Svete Majke Rimske Crkve među katolicima, u božanskim službama (tj. liturgiji), Oče sveti, od pradavnih vremena služi se Misalom i Brevijarom Rimskim prevedenim na svoj govorni jezik. Ali nema jedan i siguran prijevod Svetog pisma, i u svima kojima se služe, uglavnom rukopisnima i samo djelomično tiskanima, velika je raznolikost i upale su mnoge zablude: i ustanovljeno je da se razlikuju u mnogo mjesta od latinskih kodeksa Vulgate koja je ispravljena autoritetom Svete Apostolske Stolice. Osim toga na prodaju se nude jeftini primjerci Biblije, a preveli su ih heretici na hrvatski jezik iz iskrivljenog prijevoda Lute-
ra, Kalvina, Matije Ilirika ili Melanktona.

Da bi pomogla protiv tih zala, koja su upravo iznesena, Sveta kongregacija za širenje vjere dala je nalog dubrovačkim nadbiskupima neka se pobrinu da se hrvatski Stari i Novi zavjet, tj. cjelovito Sveto pismo, pregleda i prema latinskoj Vulgati ispravi. Odlučili su da to učini p. Bartol Kašić Dalmatinac, teolog i profes Družbe Isusove koji je dovoljno vješt u oba jezika, koji se kroz dvanaest godina veoma korisno trudio da to djelo probere, dotjera i usavrši.

Zaposleni su oko toga također autoritetom istih nadbiskupa kroz šest godina i drugi stručnjaci u oba jezika i svete teologije koji su knjigu *Novoga zavjeta* marljivo pregledali zajedničkim naporom i konačno svojim autoritetom dali odobrenje koje je blagog sjećanja nadbiskup dubrovački Celestius prije dvije godine istoj Svetoj kongregaciji prenio. U Rimu je isto tako 1633. godine to djelo (Kašićev prijevod) kao veoma potrebno i korisno potvrdio i odobrio barski Nadbiskup, Primas čitave Srbije. Oba odobrenja su kod tajnika Svete kongregacije za širenje vjere (Propagande).

Čini se stoga da ništa drugo ne manjka, nego da se autoritetom Svete apostolske stolice objavi. I doista tvom Pontifikatu (poslije veoma svečane uspostave Ilirskoga kolegija u Loretu) sačuvana je još i ova slava, Oče Sveti, jer si ti kao autor i nadzornik Rimski Brevijar i Svete himne vratio punom rimskom sjaju, tako da se tiskanim *Novim zavjetom* hrvatski svećenici koji ne znaju latinski, obrađuju materinskom jeziku, a ne nekom pokrajinskom, nego zajedničkom i dotjeranom čitavom Narodu za što se p. Kašić brižno pobrinuo. Tome se nadamo od tvoje Svetosti. Koju neka Bog itd.»

Naslovnici toga Memorijala moramo dodati kratko tumačenje jer otkrivamo tri rukopisa od kojih svaki moramo čitati kao poseban sloj teksta da bismo jasno shvatili njihova značenja.

Prva ruka je prepisivačeva, i on je ispisao osnovni Kašićev tekst naslova koji jasno donosi naslovnika (*Svetomu Ocu našem gospodinu PAPI*), svr-

hu (za *hrvatski narod*) i pošiljatelja (*Bartol Kašić Dalmatinac, hrvatski ispovjednik*). Druga ruka dodala je u Papino ime: *All'Ingoli*. A pri dnu stranice ista je ruka napisala kratki sadržaj Memorijala:

»Supplica che si dia alle stampe il Testamento nuovo nella lingua Illyrica-traslato dal medesimo Padre, essendo gia informata la Sacra Congregazione dell utilita e dell approvatione della sudetta opera et caetera, comme nelle inchiose fedi et caetera.«

Prema tomu sadržaju Kašićev Memorijal postigao je cilj jer tekst u prijevodu glasi:

»Moli da se dadne u tisak Novi zavjet na hrvatskom jeziku koji je preveo isti otac (Kašić), a već je obaviještena Sveta kongregacija o koristi i odobrenju toga djela itd. Kako se nalazi u pridodanim svjedočanstvima itd.«

Treća je ruka Ingolijeva. On je dodao sljedeći tekst:

»Fuit expeditum hoc scriptum a Sancto officio; et traslatio data Domino cardinali da Cremona mense Junio vel Julio 1634.«

Taj tekst zbunjuje jer protuslovi tekstu druge ruke, prema kojem je Papa Ingoliju dopustio da rukopis Kašićeva *Novog zavjeta* preda u tisak. Sada odjednom sam Ingoli piše da je dobio dopis od Svetog oficija i da je rukopis prijevoda Novog zavjeta u mjesecu lipnju ili srpnju 1634. morao predati kardinalu De Cremona, tj. Desideriju Sca(g)li, glavnom inkvizitoru za Rim. Očito je da je netko djelovao s pomoću krivotvorenoga pisma koje je Mrnavić u ime zagrebačkog biskupa predao Papi, a on ga predao Sv. oficiju, jer ni on ni članovi Sv. oficija nisu shvatili da to pismo nije autentično.

Latinsko pismo iz 1633. godine, napisano tobože u ime zagrebačkog biskupa, predao je papi Urbanu VIII. sam Ivan Tomko Mrnavić kad je u Rim došao *ad limina*, da Papi preda službeno izvješće o Zagrebačkoj biskupiji. Ta činjenica dala je izgleda vjerodostojnost i krivotvorenom pismu, koje započinje riječima »Beatissime Pater«, tj. Sveti Oče.

Pismo ima četiri i pol stranice toliko sitno pisane da broje oko 90 slova u retku, sa skraćenicama; stoga sam morao strpljivo čitati i dešifrirati. Trud se isplatio, jer sam ustanovio da je to rukopis prepisivača, te da je na kraju čitljiv samo potpis, za koji sam u Arhivu Sv. Jeronima ustanovio da je autograf: *Ego Joannes Ep(isco)pus Bosnensis, Lector et Coadiutor Zagrebensis*.

Ovdje ćemo ukratko opisati sadržaj toga Mrnavićeva pisma: Započinja tvrdnjom da se nedavno proširila vijest kako je dubrovački nadbiskup naručio od Bartola Kašića prijevod Novog zavjeta na dubrovačkom govoru, i da je Propaganda pristala da ga tiska. Tada je zagrebački biskup (ime nije navedeno!), da spriječi zloupotrebu Propagandinih sredstava za tiskanje, poslao svojega agenta (tj. Mrnavića) da odnese u Rim pismo Papi (to je ono

Mrnavićevo), kao i pismo Svetom oficiju i Propagandi. Ta su dva posljednja pisma nepotpisana, pa se nije znao autor. Napisao ih je po svemu sudeći Mrnavić i vjerojatno osobno predao. Njegov pokušaj da se sakrije iza autoriteta zagrebačkoga biskupa odviše je proziran. Npr., biskup Franjo Ergejski rodio se vjerojatno 1556. godine, pa je 1633. imao oko 77 godina, a nije se »približio devedesetoj«, kako Papi tumači Mrnavić. Ako je Papi na početku pisma prešutio da je prijevod na općenitijem (tzv. bosanskom) jeziku naručila Propaganda i da ga želi tiskati, a ustvrdio posve drugačije netočnosti samo da spriječi tiskanje, što mu je trebalo da Papi prenosi netočne podatke o biskupovim godinama? To pismo nisu u Rimu prepoznali kao problematično, pa je pročitano na sjednici Svetog oficija pred Papom 23. lipnja 1633., i odlučeno je da se Kašićev prijevod ne tiska do nove odluke, koja nikad nije bila donesena.

Navedimo ovdje zanimljiv tekst koji donosi Zvonko Pandžić u već spomenutom članku »Misal rimski i sveta pisma« u kojem objavljuje *Mrnavićevo falsificirano pismo Papi*:

»To (jezično) povjerenstvo četvorice u Propagandi koje spominje Mrnavić, i kojemu je on predsjedao, a trebalo je donijeti jednodušan zaključak, usprkos Mrnavićevoj tvrdnji da ih je troje bilo protiv tiska, a da se četvrti izjasnio kao nekompetentan, uopće nije donijelo *jedinstveno* mišljenje u smislu prvotnoga naloga. Ne treba naravno sumnjati da je sam Mrnavić bio protiv tiska, ali je posve nevjerojatno, uzimajući u obzir redovničku solidarnost, da je tako mislio i isusovac Ranzi. Da se nadsvećenik iz Sv. Jeronima navodno bio ispričao zbog nekompetencije spominje Mrnavić. Realno je pomisliti da su na Propagandi prvotno samo Mrnavić i Levaković bili protiv tiska. Levaković je međutim od svibnja 1533. do siječnja 1635. (usp. Pandžić 1978:99sl.) bio na putu u Španjolsku pa nije mogao utjecati na konačnu odluku Svetog oficija, to tim prije što se njegov šef kardinal Ingoli u međuvremenu u ime Propagande očitovao za tisak. Dakle, jedino je Mrnavić od početka do konačne odluke bio protiv tiska.« (Pandžić 2008:184).

U Rimu nitko nije shvatio da je Mrnavić manipulator, pa je Sv. oficij uzeo navodno pismo zagrebačkoga biskupa kao autentično i istinito te otvorio dosje protiv Kašića i zabranio tisak prijevoda. Kad je Kašić shvatio da je tada glavni problem u Sv. oficiju, godine 1634. napisao je novi memorijal.

Nakon što je mons. F. Ingoli morao predati Kašićev prijevod *Novoga zavjeta* kardinalu De Cremona, tj. Desideriju Sca(g)li, glavnomu inkvizitoru za Rim, Bartol Kašić piše ozbiljan Memorijal prefektu Sv. oficija kardinalu Francescu Barberiniju, koji je tu službu vršio od 1633. do 1679.:

»Uzoriti i prečasni Gospodine!

Mons. Fabio Tempestivi, blage uspomene nadbiskup Dubrovnika, potaknuo je prije 23 godine Bartola Kašića Dalmatinca, svećenika teologa iz Družbe Isusove, a zatim ga prije deset godina zamolio mons. Vincenzo Lantero, njegov nasljednik, da preuzme zadaću da pregleda razne prijevode pojedinih dijelova Svetoga pisma, kako rukopisne tako i tiskane (Slaveni i Hrvati od vremena sv. Metoda, apostola Slavena imaju dopuštenje od Sv. Stolice da prevode Sveto Pismo na vlastiti jezik i da se njime služe u slavljenju mise i svih svetih obreda, kako piše kardinal Baronio u 880. Pismeno dopuštenje dao je sretne uspomene papa Ivan VIII. vladaru Slavena.) Jer je pronašao da su manjkave i slabo prevedene i da se ne slažu s izdanjem Vulgate, smatralo se da je nužno da se priredi novi prijevod Novog zavjeta sukladan izdanju Vulgate. Spomenuti otac (Kašić) bio je određen da priredi prijevod s obećanjem da će se tiskati kad bude dobro priređen, pregledan i odobren od predstavnika mons. nadbiskupa. Prijevod je načinjen i pregledavali su ga kroz šest godina određeni svećenici teolozi koji se razumiju u jedan i drugi jezik zajedno s autorom prijevoda, uspoređujući hrvatske riječi, riječ po riječ, s latinskim tekstom, kako pokazuje u svom odobrenju sadašnji mons. Tomaso Cellesio. Sad je Sveta kongregacija za širenje vjere odlučila s dobrom milošću i dopuštanjem Svetog oficija da se on mora dati u tisak za dobro sviju Hrvata i naročito kao pomoć župnicima, kapelanima i drugim svećenicima, kako biskupijskim tako i redovničkim, od kojih mnogi nisu imali priliku studirati znanosti, teologiju i Sveto pismo, a moraju propovijedati Božju riječ. Ovako (bez prijevoda) ne mogu dobro protumačiti Sveto pismo. Ako tumače prema svome mišljenju, iz tog bi se mogle roditi teške pogreške i hereze.

Drugi motiv je da se ukloni zloupotreba tih svećenika, učenih ili neukih, da prevode bez pripreme poslanice i evanđelje dok služe misu.

Treći motiv je da katolički svećenici imaju dobro preveden tekst Vulgate da ga suprostavljaju lažnim i heretičkim prijevodima čitavog Svetog pisma koji su izdali heretici u Hrvatskoj ili srpski šizmatici koji su grčkog obreda, a po narodnosti Hrvati.

Četvrti motiv je da se uklone loši prijevodi, puni pogriješaka ili zbog tiskara, ili zbog prevoditelja.

Peti motiv: Zašto drugi prijevodi nisu priređeni u zajedničkom dijalektu ili govoru, dotjeranom i razumljivom za sve hrvatske krajeve, kao što se nada da će biti ovaj kojem autor znade i prakticira i susreće mnoge različite osobe i čita razne knjige koje su tiskali Dalmatinci, Bosanci, Dubrovčani i drugi od naroda. Također se smatra da će biti dobro samo ako na način toga prijevoda govore svećenici sviju tih krajeva: Istre, Hrvatske, Dalmacije, Bosne, Dubrovačke Republike, Hercegovine, Srbije, Slavonije, Srijema, slavenski stanovnici čitave Mađarske, Vlaške, Bugarske, Moldavije, Rutenije (Ukra-

jine), Carigradske Tracije, na dvoru Velikoga vezira, Cirkasije i u mnogim dijelovima Azije.

Molim dakle ponizno Vašu Uzoritost da se htjede udostojati i zadovoljiti time da dadne dopuštenje da se uzmogne tiskati prema odredbi Svete kongregacije za širenje vjere za zajedničko dobro čitavoga tog naroda koji je najpotrebniji svake duhovne pomoći, koji će stoga osjećati dužnost da moli Nebo svaku pravu sreću za Vašu Uzoritost. A nju neka Bog itd.«²⁹ (...)

Budući da ni Memorijal prefektu Sv. oficija kardinalu Francescu Barberiniju nije pomogao da se tiska Kašićev prijevod Biblije, Bartol Kašić konačno je shvatio da predmet mora iznijeti u javnost, pa je 1638. ili 1639. napisao *Apologiju* u kojoj je opisao sve probleme. Međutim, osim službenih primjerala, *Apologija* se širila samo prepisivanjem, pa nije bila dovoljno poznata, a pomalo je pala u zaborav. Objavljivanjem njezina prijevoda nadamo se da ćemo pokazati njezinu važnost.

Kašićeva *Apologija* jedan je od prvih poznatih slavističkih spisa. U njemu Kašić znanstveno dokazuje da sv. Jeronim niti je izmislio glagoljicu, niti je preveo Bibliju Dalmatincima, jer je živio četiri stoljeća prije njihova dolaska u Dalmaciju. Sv. Jeronim je Bibliju preveo na latinski koji su govorili i ondašnji stanovnici rimske Dalmacije, a oni su se zvali Dalmati. Taj se Jeronimov prijevod Biblije toliko raširio da je nazvan Vulgata, i da ga je Tridentski koncil prihvatio kao jedini službeni u Katoličkoj crkvi.

Kašić u drugom dijelu *Apologije* donosi prikaz svih starih slavenskih prijevoda Biblije do svojega. U trećem dijelu odgovara na sve donesene prigovore, pa i na one koji su se nalazili u Sv. oficiju te do kojih izravno nije mogao doći, ali je doznao njihov sadržaj.

Ja sam Mrnavićevo pismo Papi u ime zagrebačkog biskupa iz 1633. pronašao tek 2001. i o tome obavijestio javnost, a Zvonko Pandžić objavio je čitav latinski tekst pisma (Pandžić 2008:180–189). Svoje protivnike Kašić u *Apologiji* naziva »malignantes nationales« (narodni zlotvori), jer su spriječili da narod koji je stenjao pod turskim jarmom, dobije barem utjehu u Bibliji tiskanoj na općenitijem i svima razumljivom jeziku.

Sada prelazimo na sam tekst *Apologije*, a potom prilažemo i njezin prijevod te dodajemo potrebna tumačenja.³⁰

²⁹ Tekst koji sam na latinskom objavio u *Vrela i prinosi* (10) 19, Zagreb, 1992/93. slaže se s tekстом koji se nalazi u Biblioteca Vallicelliana, u rukopisu sa signaturom: O.90 *Miscellanea Resolutionum Moraliū et Canonicorum R.P. Horatii JUSTINIANI Cong.(-regationis) Orat.(-orii) Romani Praesb.(-iterorum), deinde S.R.E. Cardinalis Bibliothecarii et Maioris Poenitentiarīi*. Tomus II., fol. 360–361.

³⁰ Latinski tekst *Apologije*, uvezan s nekoliko drugih rukopisa, pronašao sam u prijepisu u Vatikanskoj knjižnici pod signaturom Ms. Vat. Lat. 6811, ff. 17r-40v. Potpuni latin-

A P O L O G I A

BARTHOLOMAEI CASSII SACERDOTIS THEOLOGI E SOC. JESU
POENITENTIARII APOSTOLICI IN BASILICA S. PETRI

[I.]

ADVERSUS EOS QUI ASSERTUERUNT A S. HIERONYMO DALMA-
TA DOCTORE MAXIMO SLAVONICOS SEU GLAGOLITICOS CARAC-
TERES REPERTOS ESSE, ET AB EODEM UNIVERSUM CORPUS SA-
CRAE SCRIPTURAE DALMATIS SLAVONICA LINGUA TRADITUM
ESSE.

Vehementer admiratus sum semper illorum ingenia, qui cum alioqui viri docti sint et eruditi, opinionibus vulgi illecti et abstracti eruditioni suae falsitatis tenebras obtundunt, et asseverant ut veras historias quae in vulgus vulgaris plebecula ab imperitis decepta, tanquam vera evulgavit.

Quod mihi quidem accidisse videtur Dalmatis, Illyricis seu Slavīs, qui Slavonica lingua utuntur in Istria, Liburnia seu Croatia, Dalmatia, Bosnia, Slavonia Sirmiensi, Serblia, utraque Bulgaria, Tracia, Macedonia, et alibi, praecipue in antiquo Illyrico, quod nunc natio Albanensis incolit, quae non Illyrico, sed suo peculiari idiomate in loquendo utitur. Vulgatum est enim inter Istrios, Liburnos, et Dalmatas ab iis, qui auram popularem captabant, characteres Glagoliticos apud ipsos nuncupatos [17v] fuisse a sanctissimo, et eruditissimo ac Doctore maximo Hieronymo Dalmata adinventos, atque iisdem characteribus ab eodem Slavonico idiomate seu Dalmatico universa Sacra Biblia conscripta, Dalmatisque suis tradita fuisse: eaque translatione seu versione in sacris Libris, praesertim Missali et Breviario Glagolitico, uti Croatas et Dalmatas. Quae duo in vulgus propalata sunt eo consilio ut authentica Biblia auctoritate S. Hieronymi Doctoris maximi probarentur. Quae impostura quam veritati contraria sit, et authenticis versionibus Latinis a S. Hieronymo, ex H[a]ebraicis fontibus vel Graecis, conscriptis, hoc meo scripto declarandum est ac demonstrandum.

[I.] Ac primum quidem de characteribus Glagoliticis, quod non sint inventi a S. Hieronymo Dalmata, sed a Constantino Philosopho Slavo (anno circiter Domini 880) locupletissimus mihi pro me testis est Summus Pontifex Joannes Octavus, qui in suis Litteris Apostolicis S. Methodio Archiepiscopo Slavorum datis ad Principem Sfantopelcum ita loquitur: »Litteras Slavonicas a Constantino quo[n]dam Philosopho repertas, quibus laudes Deo debitas resonent iure laudamus, et ut in eadem lingua Christi Domi-

ski tekst s potrebnim komentarom objavio sam najprije u *Vrelima i prinosima*, zatim u svojoj monografiji *Bartol Kašić*.

ni nostri praeconia et opera enarrentur iubemus; neque [18r] tribus tantum linguis, sed omnibus Dominum laudare auctoritate sacra monemur etc. Nec sanctae fidei, vel doctrinae aliquid obstat sive Missas in Slavonica Lingua canere sive sacrum Evangelium vel lectiones divinas Novi et Veteris Testamenti bene translatas, et interpretatas legere etc. Quoniam qui fecit tres linguas principales, Haebream scilicet Graecam et Latinam, ipse creavit et alias omnes ad laudem et gloriam suam.« Hoc sane clarissimo Summi Pontificis testimonio non solum exploduntur vulgares vulgi opiniones, sed eorum scriptorum omnium qui apocripha vulgi dicteria sequuti falso figmento decepti scriptum reliquerunt posteritati tanquam verum adinventos esse a S. Hieronymo Dalmata Stridonensi. Quorsum enim Summus Pontifex magno Slavorum Principi ac Nationi Slavorum disertis ac clarissimis verbis scripsisset litteras slavonicas repertas esse a Constantino Philosopho si illarum inventor esset S. Hieronymus? Manifeste enim argueretur ab omnibus in hoc dicto falsitatis, neque profecto decebat Summum Pontificem Doctori maximo hanc qualemcumque gloriam subtrahere, et Constantino Philosopho tribuere.

Praeterea ubinam gentium extat inter tot ac tanta volumina a S. Hieronymo conscripta vel unum quidem verbum, quo Sanctus [18v] ipse significavit a se repertas Slavonicas seu Dalmaticas litteras? Tempore namque ipsius neque nomen ipsum Slavorum erat in rerum natura in Dalmatia neque in Croatia seu Liburnia, ut satis apparet ex Annalibus Card. Baronii. A gloria enim rerum fortiter gestarum in bellis sibi Slavi post annos fere 400 hoc nomen adsciverunt, nam sua lingua slava idem significat quod apud latinos gloria. Slavi igitur, seu Slavini, nominati a se ipsis sunt gloriosi.

Hi itaque Slavi gloriosi provincias Illyrici depopulati sunt post Annos Domini septingentos seu octingentos octoginta, hoc est post obitum S. Hieronymi circiter quadringentos et amplius. Quo saeculo S. Methodius Slavorum Apostolus in Moravia et Constantinus Philosophus vixerunt, et litteris Slavonicis Sacras Scripturas Slavis populis ipsorum idioma te auctoritate Apostolica tradiderunt. Quapropter falsitatis arguuntur illi qui S. Hieronymo adscripserunt inventionem Litterarum Glagoliticarum, seu Slavonicarum, cum ipsemet neque noverit Slavos, neque se ipsum Slavum ullibi nominet, sed [19r] ubique Dalmatam. Atque hoc satis de litteris et characteribus Slavonicis dictum sit, ad auferendam imposturam, et ad liberandum ab ea Doctorem maximum nostrum Dalmatam.

[II.] Jam vero alteram partem imposturae demonstramus in qua asseritur Sacra Biblia universa Dalmatis idioma te Dalmatico seu Slavonico fuisse conscripta et tradita a S. Hieronymo Dalmata. Contra quam assertio-

nem et opinionem vulgarium et eruditorum hominum etiam, multa a me conglobanda sane et conscribenda sunt, ut falsitatis clarissime arguatur. Quaero igitur in primis ab asserentibus ubinam apud Crovatas aut Dalmatas in Archivis ipsorum, sive in aliis veterum alibi aliorum legerunt, aut viderunt huius modi Biblia Sacra Slavonica antiqua S. Hieronymi? Certe nullus antiquior quod sciam scriptor hucusque asseruit a se visa aut lecta talia apud veteres.

Quaero in quanam Praefatione, aut Epistola, aut Apologia aut quocumque alio suo scripto mentionem fecit S. Hieronymus a se ex Graeco aut ex Haebraico fonte aut etiam ex Latino in Slavonicam aut Dalmaticam linguam translationem seu versionem conscriptam? Imo vero ubinam in scriptis ipsius universis invenitur verbum aliquod quo ipse asserat a se scriptum [19v] aliquid Dalmatico idiomate? Profecto nullibi. Fierine potest, si hoc ipse fecisset, ut tantae rei, tantique laboris suis Dalmatis testificatum alicubi non reliquisset? Testatur ipse centies Latinae Ecclesiae hominibus postulantis, a se Latino sermone quae erant Haebraica aut Graeca descripta tradidisse, non autem Dalmatis. Profitebatur enim S. Hieronymus semper Latinae Romanae Ecclesiae alumnum se esse, atque Latinae linguae professorem. Vide, quaeso te, Lector, Praefationem in Job S. Hieronymi: »Haebreum, inquit, sermonem ex parte didicimus et in Latino pene ab ipsis incunabulis inter Grammaticos et Rhetores et Philosophos detriti sumus. Quodsi apud Graecos etc.« Quapropter quotiescunque ipse utitur huiusmodi modo loquendi meae gentis hominibus, aut hominibus meae linguae semper Latinos non Dalmatas intelligit; quod clarissime demonstrabimus in responsionibus ad objicienda ab Adversariis, qui sunt in contraria opinione.

1° Objicitur a [non]nullis primo testimonium ipsius S. Hieronymi ex Epistola ad Sophronium hominem Graecum, in qua admisit Erasmus (et in Bibl. Sanctae lib. 4 pag. 385 Sixtus Senensis, Junius, et Recentiores alii) ex vulgi opinione a S. Doctore asseri universum totius Sacrae Scripturae corpus in Dalmaticam linguam [20r] ad utilitatem nationis suae gentis, quae usque in hanc diem huius translationis lectione summa cum veneratione utitur, fuisse translatum; quod etiam Kemnitius objicit Card. Bellarmino obiecit. 6 cap. 16. lib. 2 de Verbo Dei, ut probet esse licitum in Linguas vulgares transferre Scripturam Sacram.

Respondet Bellarminus loco notato: »In primis nos non negare, ait, posse Scripturas verti in Linguas vulgares, sed quod contendimus est non debere publice legi Lingua vulgari, nec passim omnibus permitti legendas Scripturas Lingua vulgari. Utrum autem S. Hieronymus verterit in Linguam Slavonicam divinas litteras, non certo scio. Nusquam enim id legi

apud Hieronymum, vel apud ullum veterem; tamen si id fecit, non id eo fecit, ut publice legeretur Scriptura Slavonice, sed ad consolationem eorum hominum, qui ea sine periculo uti poterant, quemadmodum et apud nos hoc tempore certis quibusdam hominibus conceditur.« Haec est responsio Bellarmini viri eruditissimi.

2° Respondetur ad obiectionem ex epistola ad Sophronium, in qua prorsus nihil habetur de translatione Scripturae in Linguam Dalmaticam. Tria enim precipue in illa asserit S. Doctor, quorum primum est: »Scio, inquit, quosdam putare Psalterium [20v] in quinque libros esse divisum« etc. usque ad illa verba: »Quia igitur cum Haebreo disputans quaedam pro Domino Salvatore de Psalmis protulisti testimonia, volensque te illudere per sermones pene singulos, asserebat non ita haberi in haebreo, ut tu de Septuaginta Interpretibus opponebas, studiosissime postulasti, ut post Aquilam et Simachum et Theodotionem novam editionem Latino sermone transferrem.« Quod ego noto secundum.

Deinde additum noto tertium: »Unde impulsus a te, inquit, cui et quae possum debeo, et quae non possum etc., nec hoc dico quo (veteres supradictos tres) praedecessores meos mordeam aut quidquam his arbitrer detrahendum, quorum translationem diligentissime emendatam, olim meae Linguae hominibus dederim.« Cum Graeco loquitur Latinus Doctor de translatione a se emendata ex Graeco in Latinum, Septuaginta etiam Interpretum, et de diligentissima emendatione, quam Latinis legendam dedit. Latinos enim suae Linguae homines semper vocat, non, ut quidam falso putant, Dalmatas. Ita scribit et declarat in Scolio huius epistolae Marianus Victorius Episcopus Reatinus Tomis 3 vir doctus et eruditus, cuius diligentia singularis enituit in operibus scriptis S. Hieronymi emendandis, et in tres tomos dige[re]ndis, scholiis illustrandis, ad tollendas tenebras [21r] offusas ab Erasmo Rhoterodano, qui Catholici hominis partes proficundo antidoti nomine venenum fudit, et altera manu panem ostendens, altera lapidem iecit. Huius haereses multis in locis detectas, agnitas, et oppugnatas a se et ab aliis testatur Marianus in Epistola dedicatoria ad Pium Quartum Pont. Max. aitque Rhoterodanum e Catholicorum albo eiectionem exulare. Ex his quis non videt in Epist. ad Sophronium nihil posse probari, aut ostendi Dalmatis Slavonico idiomate traditam esse a S. Hieronymo Sacram Scripturam? Postulaverat enim Sophronius a S. Doctore, ut sibi ex Haebreo Latinum faceret Psalterium Latino sermone, non Dalmatico. Ex quo cohaerenter colligitur Graecam translationem Septuaginta emendatam Latinis, quos suae Linguae homines semper vocat, fuisse traditam legendam, non Dalmatis, atque ita optime clarissimeque exploditur, refellitur falsitatisque arguitur totum illud, quod in obiectione asseritur de uni-

versa Sacrae Scripturae translatione in Dalmaticam Linguam, qua in Misali et Breviario (quae ego vidi legique) Dalmatae Crovataeque utuntur: quae translatio non a S. Doctore, sed potius dicenda est tempore S. Methodii Slavis tradita ex Bibliis Cyrilliano [21v] caractere descriptis, quae Biblia habentur in Typografia Sacrae Congregationis de propaganda fide, quaeque ego in manibus habui, deprendique ex illis textum universum Missalis et Breviarii fere desumptum. Non utuntur igitur Dalmatae S. Hieronymi translatione, sed potius anonima alia, hac enim typis impressa Cyrillianis ante annos centum, quae docto Theologo videntur sapere Arrianismum, praecipue in Epistolis S. Joannis Apostoli, et in multis aliis locis, ubi sublatae deprehenduntur sententiae et verba, quae in Bibliis de Divinitate Verbi aeterni, et de consubstantialitate cum Patre aeterno, et coaeterno utrique Spiritu Sancto agitur, quibus locis convincuntur Arriani.

3° Respondetur: Si Slavonicam versionem fecisset S. Hieronymus, nonne aliquid obtrectatores contra ipsum oblatrassent atque in primis Ruffinus ipsius calumniator, qui Lib. 2. *Invect.* in eum invehitur propter versionem factam Latinam ex Haebreo. »Quis, inquit, ex tot tantisque prudentibus et sanctis viris, qui ante te fuerunt, ad istud opus ausus sit manum mittere?«

4° Respondetur: Si Dalmatis legendum tradidit universum Scripturae corpus, cur aliena dialecto, non Dalmatica? Neque enim [22r] versio habet modum loquendi Crovatarum aut Dalmatarum, sed stylum et modos loquendi habet alienos, rusticos et plenos barbarismis, et solecismis in constructione verborum, nominum, temporum, numerorum et casuum, qui risum et stomachum movent Dalmatis et Bosnensibus, et Crovatis, nulliusque utilitatis esse possunt si addiscantur.

5° Respondetur: Si ipse Scripturae corpus Dalmatico sermone Dalmatis dedit S. Doctor legendum, cur tanti operis et laboris nullam fecit mentionem in Catalogo suorum librorum postremo loco posito post omnes Scriptores Illustres Ecclesiasticos? Nisi quia tale opus sibi arrogare noluit, quod ipse nequaquam fecerat, immo vero nullibi quicquam, se lingua Dalmatica scripsisse, ne epistolam quidem unam, in universis suis scriptis reliquit testificatum.

Respondetur 6°: Nullus ex veteribus scriptoribus talem Dalmaticam versionem unquam S. Hieronymi Dalmatae esse asseruit, aut illius meminit, quod praeter Cardinalem Bellarminum manifeste demonstrat P. Nicolaus Serrarius in *Prolegomenis Biblicis* cap. 20. quaestiuncula 2 de vernaculis versionibus. »Possunt, inquit, ratione temporis distribui (vernaculae versiones) in [22v] antiquas et novas tam Catholicas quam Haereticas. An-

tiquae autem tres sunt. Primo, quaedam incertae et a Veterum nullo proditae, verbi gratia Dalmatica seu Slavonica, quam nuper Erasmus Roth., Sixtus Senensis, et recentiores alii D. Hieronymo quandoque idem tribuunt. Neque enim S. Hieronymus, qui suas versiones, ut supra dictum est, non indiligenter notavit, eius nunquam meminit, neque Veterum ullus. Nam quod Epistola ad Sophronium argutatur Junius Lib. 2. cap. 16 eum suae linguae hominibus translatam dedisse, id verum est de Latinae Linguae non Dalmaticae hominibus, quia non de Dalmatica (ut iam supra probavimus) sed de Latina Psalterii emendatione agebat. Potuit tamen aliquis alius postea Hieronymus versionem talem facere. Sicuti a vetere Cyrillo est Cyrillus is, a quo quaedam Dalmaticae Linguae dialectus Cyrillica vocatur. Certe Auctor Nationum in Bellonii Observationes, sive Scaliger, sive alius sit, hanc et linguam, et versionem fatetur esse recentiore.« Haec Serrarius doctus theologus et vir satis eruditus, loco citato contra obiectionem respondet et nostram assertionem brevi corollario undequaque confirmat.

2° Obiectio ex pluribus locis consuitur in quibus S. Hieronymus [23r] suae linguae hominibus scripta dedisse opuscula asseruit. Apolog. adversus Ruffinum: »Laudavi Eusebium (Caesari.) in Ecclesiastica Historia et haec ipsa opuscula meae linguae hominibus dedi.« Apologia 3a, n̄s 30: »Duas (Epistolas) Synodicam et Pascalem contra Origenem etc. per hoc ferme biennium interpretatus sum, et in aedificationem Ecclesiae legendas nostrae linguae hominibus dedi.« Ad Furiam circa finem ep. 10.« Phanuel lingua nostra resonat Vultum Dei.«

Ad C[h]romatium ep. 43. suum Stridoniensem Civem: »Nunc cum vestris Litteris fabulor, illas amplector, illae mecum loquuntur.« Apologia item adversus Ruffinum 3a, n̄s 47: »Mihi non licebit post septuaginta editionem quam diligentissime emendatam ante annos plurimos meae linguae hominibus dedi, ad confutandos Judaeos etiam ipsa exemplaria vertere?« Et num. 69: »Nos autem qui H[a]ebraeae Linguae etc. Latinus utcunque sermo non deest etc., et ea quae intelligimus in nostra lingua exprimere.« Ad Pamachium Ep. 52:« Transtuli nuper Job in Linguam nostram«; et alibi.

Respondetur unico verbo: a S. Hieronymo in omnibus locis citatis, et ubique in suis scriptis vocari suae linguae homines, non Dalmatas, sed Latinos, quod clarissime poterit intelligere qui ipsius scriptos libros legere voluerit; nullibi inveniet ne verbum quidem [23v] ex quo colligi possit a S. Doctore Dalmatico sermone Sacras Scripturas fuisse versas, aut scriptas. Quorsum igitur S. Doctori hoc grave falsitatis imponitur onus?

Demonstratum igitur est et ex scriptis ipsiusmet S. Hieronymi, et auctoritate doctissimorum virorum, neque in Historiis Ecclesiasticis, neque ex veteribus auctoribus, neque ex vera traditione ostendi posse, Dalmatas aut Slavos habere S. Hieronymi Dalmatae versionem neque universi corporis Sacrae Scripturae, neque alicuius minimae partis; sed illam quam Dalmatae, aut Crovatae in Missali et Breviario a multis annis utuntur, alicuius alterius Hieronymi Dalmatae esse versionem, cum Cirillyca fere in verbis et sentiis et stylo concordante.

Atque ita S. Hieronymus Dalmata Doctor Maximus ab impostura vindicatus est, falsitatisque arguuntur illi nostrates, qui apposito nomine Episcopi Segnensis in supplici Libello oblato S. Sedi Apostolicae ante sexennium versionem qua utuntur Dalmatae et Crovatae in Missali et Breviario esse S. Hieronymi Dalmatae asseruerunt, selectamque ex Veteribus versionem nuperam ne typis in lucem prodiret, magno cum damno Illyricorum Sacerdotum, impederunt.

[II.] DE VARIIS VERSIONIBUS SLAVONICIS,
DALMATICIS SEU ILLYRICIS ET
SERBLIANIS SEU RUTHENICIS

Per Sacrosanctam Tridentinam Synodum multa magnaue beneficia Ecclesiae suae Deus Optimus Maximus contulit; praecipuum illud tamen esse dicendum censeo, quod inter tot Latinas vulgares tunc temporis extantes editiones Divinarum Scripturarum, solam unam veterem ac vulgatam, quae longo tot saeculorum usu in Ecclesia probata fuerat, gravissimo Decreto authenticam declaravit. Varietas enim tanta, atque diversitas versionum, magnam in Ecclesia Dei parere potuisset confusionem, et haereses. Jam enim hac nostra aetate illud fere contigerat, quod S. Hieronymus suo tempore accidisse testatus est, tot scilicet fuisse exemplaria, quot codices, cum unusquisque pro arbitrio suo adderet vel detraheret. Veteris autem et vulgatae editionis tanta fuit semper auctoritas ab annis fere mille ducentis, tamque excellens praestantia, ut caeteris omnibus latinis longe anteferendam esse, apud aequos iudices in dubium revocari non possit. Libri namque qui in ea continentur (ut a maioribus nostris quasi per manus nobis traditum est) partim ex S. Hieronymi [24v] translatione vel emendatione suscepti sunt, partim retenti ex antiquissima quadam editione latina quam S. Hieronymus communem et vulgatam, S. Augustinus Italiam, S. Gregorius veterem translationem appellat. Quod si haec sola authentica iudicata est a Sacrosancta Tridentina Synodo, profecto illa Slavonica, Dalmatica seu Illyrica, quae cum hac maxime concors fuerit, optima

censeri, et comprobari debet ab aequis iudicibus, illaque caeteris omnibus anteferenda est, quae ex aliis selecta diligenti studio, et non mediocri labore versionibus variis Illyricis communiori dialecto et meliori conscripta apparuerit. Tanta enim versionum varietas atque diversitas magnam in Ecclesiis Illyricis, et nunc parit confusionem et maiorem consequenti tempore pariet, nisi a S. Sedis Apostolicae auctoritate selecta una et certa versio ex omnibus Nationi Illyricae proponatur atque approbetur, quae in verbis et sententiis maxime cum vulgata editione authentica consentiat atque concordet. Enimvero huiusmodi versio Illyrica cum Latina S. Hieronymi Dalmatae versione consentire et concordare, iure optimo dici poterit et vocari S. Hieronymi.

Sed ut clarius appareat in varietate versionum confusio, nonnullae Slavonicae [25r] hic a me enumerandae sunt.

[1°] Primum locum teneat illa (ex qua textus Missalis et Breviarii iuxta Ritum antiquum Romanum ab octingentis fere annis desumptus est) illa inquam anonyma quae nullum certum habet Auctorem apud veteres Latinos Scriptores (uti in APOLOGIA superius demonstratum est contra vulgi et recentiorum falsam opinionem, qui dixerunt illam esse D. Hieronymi Dalmatis traditam), quaeque apud Crovatas et Boemos et Moravos et Carniolanos, uti mihi narratum, est Glagoliticis, seu Constantini Philosophi characteribus, et ab anno... manuscripta, et typis impressa habetur ante annos centum et quadraginta circiter, cuius dialectus, seu modus loquendi, valde diversus est a Dialecto Crovatica, Dalmatica, et Bosnensi.

2a Versio est illa quae, similiter anonyma, Cyrillico caractere typis impressa est, cuius codex habetur impressus ante annos centum et custoditur in Typografia Sacrae Congregationis de Propaganda fide, in quo ego tantummodo legi principium Genesis, et Evangelii S. Joannis Apostoli.

Quod utrumque [25v] principium idem prorsus est cum utroque principio, quoad modum loquendi, et quoad verba, quod habetur in Missali et Breviario Glagolitico seu Crovatico aut Slavonico: ideoque suspicor utramque hanc Versionem solis characteribus esse diversas, et hanc esse antiquiorem Glagolitica[m], quam suo caractere Constantinus Philosophus atque S. Methodius Moravorum Archiepiscopus, Slavis suis descriptam tradiderunt. Hucusque non inveni huius versionis certum auctorem. Scio tamen sub Cyrillico caractere, seu potius Graecanico, in lithurgia et divinis officiis hac uti Serbbios seu Serblianos, qui Ritum non Latinum, sed Graecum sequuntur in Provinciis Illyricis, Crovatia, Slavonia Sirmiensi, Bosnia, Hercaegovina, Serblia, utraque Bulgaria, Tracia, Macedonia, quae sunt citra Danubium, atque in iis quae ultra Danubium sunt: Valachia, Moldavia

seu Bogolania, Ruthenia, Rascia, Russia, et Moscovia. Serblīi a Bosnensibus parum differunt in verbis et modo loquendi, quorum dialectus communior, et melior meo iudicio inter Illyricas dialectos censenda est.

Habent monachi Serblīani [26r] in suis monasteriis grandioribus in Bibliothecis antiquos et optime loquentes codices Cyrillicis litteris descriptos, uti narratur, versionesque Librorum Aristotelis, aliorumque non paucorum Philosophorum, Sanctorum Patrum Basilii, Chrisostomi, Nazianzeni, Cyrilli caeterorumque Orientalium. Habent etiam volumina Conciliorum antiquorum, libros historicos et antiquos, et recentiores nonnullos. Vidi ego vitam Alexandri Magni Macedonis manuscriptam, quae apud Latinos non extat, et alia multa.

3a Versio ex his duabus mihi videtur conflata, illa quae habetur in Missali et Breviario, nonnullis immutatis vocibus, et certe immutandis in impressis (anno Domini 1531 in Missali et anno 1493 in Breviario, Venetiis apud Andream de Torresianis de Asula) litteris Glagoliticis seu Constanti[ni]anis, non Hieronimianis.

4a Versio antiqua ab immemorabili apud Dalmatas fuit manuscripta Evangeliorum et Epistolarum et Profetarum ex Latino Missali, Latino caractere et dialecto Dalmatica [26v] descriptorum. Haec postmodum Evangelia et caetera typis edita fuerunt eodem caractere Latino diligenter correctae ab anonimo post anno Domini 1495.

Deinde etiam magna diligentia iterum recognita fuerunt anno Domini 1543 a Domino Benedicto Sborovcich Tragurino Dalmata, et typis edita per Joan. Antonium et Petrum fratres de Nicolinis de Sabio sumptu D. Melchioris Sessae mense Octobri Venetiis.

Postremo Venetiis etiam anno Domini 1613 R. P. frater Joannes Bandulavich Skopgliensis Ordinis S. Franciscianior, et melior meo iudicio inter Illyricas dialectos censenda est de Observantia Provinciae Bosnensis, multo maiori diligentia, multoque meliori dialecto ac communiori modo loquendi typis in lucem edidit Translationem novam Evangeliorum et Epistolarum etc ex Missali Latino, multis additis et correctis in impressis praedictis.

Atque hae duae postremae sunt versiones Latinis litteris impressae, quas vidi et perlegi alibi, quae fuerunt in usu apud Dalmatas, et Bosnenses, et adhuc sunt apud me aliosque nostrates.

5a Versio catholica est dialecto Polonica, quae [27r] multis in dictionibus durius imitatur Dalmaticam linguam; haec conscripta est anno Domini 1599 et typis edita cum scholiis ac notationibus contra Haereticas versiones ab Haereticis propalatas.

6a Versio est Slovenica in Carinthia ni fallor, quam homo Haereticus fecit ante annos sexaginta. Scriptor enim Grammaticae Slovenicae id asserit in Praefatione, magnamque praesefert laetitiam gestiundo et declarando Moysen, Profetas, Apostolos et Evangelistas caepisse loqui suo tempore lingua Slovenica; quod memini me legisse anno Domini 1606 circiter: huiusmodi tamen Biblia[m] non vidi.

7a Versio est impressa Turingiae in Germania ab Haereticis Lutheranis Dalmatica dialecto, quae in manus meas non pervenit, sed Reverendissimus fr. Raphael Levakovicch, Episcopus electus, mihi narravit a se lectam paucis ante annis, et habitam.

8a loco poni possunt versiones quamplurimae manuscriptae non quidem totius Sacrae Scripturae, sed nonnullarum partium. Quidam enim scripsit Pentateucum Mosis. Alius Psalterium centum quinquaginta Psalmorum. Nonnulli Librum Job, Judith, Ruth, [27v] alii Libros Regum et Iudicum. Alii Libros Sapientiales etc. Alii denique totum Novum Testamentum, alii solum Evangelium secundum Joannem, alii solum Actus Apostolorum, alii Apocalypsim tantum S. Joannis, quas ego vidi et legi Ragusii anonimas.

9a Versio selecta ex omnibus fere praedictis de mandato Sacrae Congregationis descripta est meliori communiorque modo loquendi inque Provinciis Illyricis ad intellegendum faciliore quam sit ulla ex superius assertis. Hanc, praecipue quoad novum Testamentum universum, approbarunt et laudarunt duo Archiepiscopi: Ragusinus, et Antibarensis Primas Serviae. Hic a se perlectam testatur; ille ex testimonio sibi asserto a pluribus theologis Latinae et Illyricae linguae peritis approbationem ad Sacram Congregationem Romam transmisit, cuius exemplar hoc est:

THOMAS CAELESIVS, DEI ET APOSTOLICAE SEDIS GRATIA,

Archiepiscopus Ragusinus

Cum ex praescripto Sacrae Congregationis de Propaganda Fide aliquot Sacerdotibus Theologis Latinae et Illyricae Linguae satis peritis praecepissemus [28r] ut laboriosam accuratamque Novi Testamenti vulgatae editionis ex Textu Latino in Illyricum seu Slavonicum idioma Translationem selectam (ex antiquis Versionibus Illyricis) cum ipsomet Authore perlegerent atque perficerent: fecerunt illi quidem maxima cum diligentia tum studio quod praecepimus, atque nobis hoc biennio urgentibus perfecerunt, atque verba fere verbis reddita se perlegisse ac perpensisse testati sunt. Immo vero hanc unam translationem (sublatis quibuscunque aliis

deficientibus in multis, et a vero sensu aberrantibus) ad Divinam gloriam fidemque Catholicam propagandam, conservandam et defendendam contra haereticos, scismaticos, et infideles, Illyricis sacerdotibus Catholicis, ceterisque fidelibus peropportunam et pernecessariam comprobarunt, et dignam clarissima luce iudicarunt.

Nos itaque eorum iudicium et approbationem merito laudamus, approbamus, atque hisce nostris Litteris libentissime confirmamus, salva tamen omni reverentia meliorique iudicio [28v] Sacrae Congregationis.

Datum Ragusii die 20 Iulii 1631.

Thomas Archiepiscopus RAGUSINUS

SECUNDAE APPROBATIONIS EXEMPLAR

hoc est manu propria Archiepiscopi apud me.

Ex commissione Reverendissimi D. Francisci Ingoli, secretarii Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, legi Novum Testamentum (selectum) in Slavonicum idioma a R. P. Bartholomaeo Cassio theologo e Societate Jesu. Quam (selectam ex antiquis) translationem sicuti provinciis, Ragusinae nimirum, Herzegovinae, Bosniae, et Serviae communem, aptam et perceptu facilem testor, ita dignam censeo, ut typis mandetur. In quorum etc.

Datum Romae die XVII Martii 1633.

Petrus Archiepiscopus Antibarensis, Primas Serviae.

+ Locus Sigilli

Opportunum mihi videtur hoc loco describere

LITTERAS SACRAE CONGREGATIONIS DATAS AD ARCHIEPISCOPUM RAGUSINUM

quarum haec sunt exemplaria Italica.

[29r]

Molto Illustre e Reverendissimo Signore come Fratello.

Essendosi riferita in questa Sacra Congregazione la scrittura del P. Bartolomeo Cassio della Compagnia di Giesù, intorno alla (scelta) Translatione del Nuovo Testamento in Lingua Illyrica, questi miei Signori Eminentissimi, doppo d’haver fatta la debita riflessione al bisogno di quella, hanno risoluto di commettere a Vostra Signoria la cura di farla perfetionare, acciò finita che sarà, la possi inviare questa volta, ove si farà rivedere e poi si stamperà quando sia ben fatta. Percio ella si compiaccia d’accrettar questa carica, et di porci ogni studio, affinché la detta Translatione si termini

quantoprima. Che la medesima Sacra Congregatione le dà ogni necessaria autorità per deputare alla sudetta opera non solo il detto Padre, ma altri che a Lei, o ad esso Padre pareranno a proposito. Che qui per far fine me le offero di cuore.

Romae 11 Aprile 1629.

DVS. (=Di Vostra Signoria)

Come fratello Affetionatissimo

Il Cardinal Bandino Francesco Ingoli Secretario

[29v]

COPIA D'UN ALTRA LETTERA AL MEDESIMO ARCIVESCOVO

Molto Illustre Reverendissimo Signore come fratello.

Essendosi riferita la Lettera di Vostra Signoria delli 12 d'Ottobre col Memoriale del P. Cassio in questa Sacra Congregatione, questi miei Eminentissimi Signori hanno ordinato che si tratti col Generale de Gesuiti, acciò chiami il sudetto Padre a Roma, et gli comandi che porti seco la translatione (scelta) del Testamento nuovo in Lingua Illyrica rivista costi da Theologi, affinché con la sovrintendenza di lui, si possa dare alla stampa; et a Vostra Signoria m'offerò e raccomando.

Roma 7. Dicembre 1630.

Di Vostra Signoria Come fratello Affetionatissimo

Il Cardinal Ludovisio

Francesco Ingoli Secretario.

COPIA D'UN ALTRA LETTERA AL MEDESIMO

Il P. Generale de Giesuiti havendo bisogno dell'opera del P. Cassio in cotesta Città, non si può indurre a concedergli licenza che venga quà, però questi miei Eminentissimi Signori desiderano, che Vostra Signoria esorti lo stesso Padre a mandare il Testamento nuovo a Roma, perchè quando poi si veda, che non si possa [30r] leggere senza di Lui, sarà piu facile ottener la licenza, che dal detto Generale si desidera.

Roma li 8 Agosto 1631.

COPIA D'UN ALTRA LETTERA AL MEDESIMO DEL 1632.

S'è ricevuta la Translatione del Testamento nuovo Illyrico, la quale si come è stata molto cara a questi miei Eminentissimi Signori, così rendo-

no à Vostra Signoria le dovute gratie per la diligenza con la quale l'ha fatta perfetionare et rivedere, et desiderano, che in nome loro ringratii il P. Cassio et gli altri che in essa hanno fatigato, assicurandogli che questa Sacra Congregatione terrà della lor fatica la dovuta memoria, et non mancherà di favorirgli et honorargli nelle loro occorrenze. Ma perchè la Translatione della Sacra Scrittura per esser, come Vostra Signoria sa, molto importante, conviene prima di publicarle con le stampe, d'esaminarle con ogni possibil studio et accuratezza, la medesima Sacra Congregatione ha perciò deputate alcune persone perite della Lingua, et altre versate nella Sacra Teologia e Sacra Scrittura ad esaminare la sudetta Translatione in due particolari Congregationi etc.[30v]

Sed profecto tandem ad Limina Apostolica Romam Domino Archiepiscopo Cesio, Sacra Congregatio ipso postulante decrevit ut dictum Testamentum novum selectum Illyricum ex sua Typografia in lucem prodiret, et sane iam editum fuisset, nisi, et obitus Domini Cesii accidisset [anno 1633], et Memoriale oblatum Sanctissimo Domino Nostro a quibusdam malignantibus Nationalibus intercessisset et opus pernecessarium perutileque huc usque impedivisset.

(10°) Decimo ac postremo loco poni possunt Versiones manuscriptae particulares Sacerdotum Concionatorum et Parocorum, similiter et aliae per abusum ferme quotidianum quae fiunt inter Missarum Solemnia Dominicis diebus et festis diebus ex Missali Romano Latino ex tempore in Illyricum idioma transferendo Latina verba. Hoc autem facere Parochi coguntur docti et indocti, ex antiqua consuetudine; si Parochi aut Librum Slavonicum Evangelistarium dictum non habeant typis impressum, aut certe prae manibus habere nolint, neque hunc, neque manu descriptum, petente enim Populo Slavonice [31r] edisserunt docti pariter et indocti sapientius inepte insulse et erronea falsaque interpretatione Divinum verbum: quod quidem nisi fecerint quomodocumque, timent sibi ne a Populo aestimentur idiotae, et Latinae Linguae ignari, uti sunt plurimi, qui propter necessitatem ordinantur ab Episcopis Sacerdotes quique vix sciunt legere Latinos characteres, ut recte illis aptari possit tritum illud »legere et non intelligere, negligere est«. Contra huiusmodi ineptos et ignaros interpretes, bonae Memoriae Dominus Archiepiscopus Tempestinus fecit in sinodo Ragusina Decretum, interdixitque illis huiusmodi extemporaneas Translationes, atque praecepit ut uterentur interim Dalmatico Evangelistario donec novum Ragusina dialecto in lucem prodeat, quod tamen nondum typis editum est. Inter caetera autem absurda quae contingebant, contigit hoc unum instar omnium pessimum, quod describam. Canebat quidam sacerdos Ragusii sciolus Slavonice ex Latino Missali Evangelium in Quadra-

gesima post primam Dominicam feria secunda de extremo die Iudicii cumque interpretaretur [31v] illa verba postrema: Et ibunt hi in supplicium aeternum, Iusti autem in vitam aeternam. Dixit »I dobri et zlii poycchi chie u xivot vicni« id est et boni et mali ibunt in vitam aeternam. Quo audito sacerdotes et Clerici minores circumstantes riserunt, et Laici dictam vehementer admirati sunt tam falsam interpretationem intuentes se invicem. Alter sacerdos ruralis in villa, coram Domino Archidiacono, et quodam Canonico, postulante populo rustico ut sibi edisserat Evangelium slavonice, respondit nesciens interpretari: »In Evangelio contineri, ut vos qui habetis uxores ab usu matrimonii abstinenceis feria sexta, et sabbato.« Hoc autem dixit ne se proderet interpretando, ut alias solebat, latinae linguae ignarum coram Dominis praedictis. Quapropter recte dici potest illud Prophetarum de Illyricis: »Parvuli petierunt panem et non erat qui frangeret eis.«

[III.] LICEAT IGITUR MIHI ALIQUOT COROLLARIA COLLIGERE
ex iis quae superius dicta sunt.

Primum Corollarium. Si in Ecclesia Dei potuisset parere magnam [32r] confusionem multarum Versionum Latinarum varietas atque diversitas, cur non idem contingere poterit inter Illyricos? Necesse est igitur Versionem selectam unam certam ac bene translatam, interpretatamque Illyricis tradere, ut tollatur multarum confusio. Necessitatem autem hanc optime animadvertit Sacra Congregatio praecepitque selectam unam ex multis communiori dialecto diligentissime perficere, qua quidem perfecta typisque edita et errores aliarum destruentur, et abusus ineptarum et extemporaneorum facilius interdicentur, et haereses, schismata caeteraque falsa dogmata luce veritatis clarissimae profligabuntur.

Secundum Corollarium. Si tanta est necessitas apud Illyricos selectae versionis concordatae cum Sacrae Scripturae Vulgatae editione authentica; quanta erit, Deus bone, utilitas, quam percipiet Illyricana Ecclesia ex eadem bene translata et interpretata? Certe maximam futuram censeo, neque minorem illa, quam Deus Ecclesiae Latinae contulit per S. Hieronymum Dalmatam Doctorem maximum in versione et expositione Sacrae Scripturae. Quod [32v] quidem valde consentaneum menti Tridentinae Synodi esse videtur, sessio 4. considerans illa non [parum] utilitatis Ecclesiae Dei accedere posse, si ex omnibus Latinis editionibus, quae circumferuntur Sacrorum Librorum, quaenam authentica sit habenda, innotescat, hoc idem perutile Illyricis futurum quis non videt? Si detur illis una et certe bene translata versio, quae maxime Latinae Authenticae conformis sit.

Tertium Corollarium. Sacra Scriptura multiplices habet utilitates. Sanctus Paulus Apostolus quatuor praecipuas demonstrat. 2. Timoth, 3: »Omnis Scriptura, inquit, divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in iustitia, ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus.« Quid dici potest amplius utiliusque ad utilitatem sacerdotum, ac concionatorum, qui sine Sacra Scriptura quid poterunt docere populum Christianum? Sed addamus etiam alias. Utilis profecto est ad convertendum animas, ad praestandam sapientiam parvulis; ad confirmandam fidem, ad minandum et perterrendum, ad [33r] conterrendum cor durum, ad sanandum corda, ad consolandos afflictos, ad laetificandum, ad detestandum, ad excitandum extimulandumque, ad illuminandum, ad inflammandum, ad defendendum a Diabolo, ad scindendum penetrandumque corda, ad gignendos filios in Spiritu, ad alendum animum, ad corroborandum, ad vitam aeternam dandam. At nulla utilitas ex his colligi potest, si legatur in aliena lingua et id quod legitur non intelligitur. Thesauri absconditi, et oclusi obsignatique fontis quae utilitas? Quod certe in Illyrico pluribus sacerdotibus contingit.

Quantum Corollarium. Parochi et Concionatores Illyrici populis certa Slavonica lingua debent praedicare Verbum Dei (Haebream, Graecam et Latinam non intelligentibus): ex qua iam Sacra Scriptura assument verba, sententias, exempla, similitudines, probationes, confirmationes, ad probandum illustrandumque praedicationis suae discursum? Nisi omnia Slavonice edisserant exsibilabit eos populus, et a concione discedet, quod S. Methodio Apostolo Moravorum [33v] Latine divina officia celebranti aut canenti contigit. Propterea a Sede Apostolica impetravit ipse, ut omnia Sacra Slavonica Lingua perageret; peraguntur autem etiam hac nostra aetate post octingentos fere annos. Sed concedamus Parochos aliquos aliquantum Latina intelligere, profecto nullo modo expedit, ut quilibet Parochus ex Latinis verbis atque sententiis faciat Slavonicas dictiones et sententias; sic enim tot erunt Sacrae Scripturae versiones quot in Provinciis Parochi atque Concionatores: nisi illis detur una certaue versio bene interpretata a Sede Apostolica una cum Latina editione hinc inde typis impressa uti Sacra Congregatio ante paucos annos decreverat, ex qua Latina et Slavonica versione Illyrici intelligent Latina, et addiscent, et quicumque alii sacerdotes non Illyrici addiscere poterunt facilius verba verbis reddita Linguam Illyricam magno cum emolumento et commodo si libuerit.

Quintum Corollarium. Ex quo Turcae occuparunt Illyricas [34r] Provincias ampliores, neque Scholae sunt ullae nisi in maritimis Dalmatiae Urbibus, et in his Grammatica tantum rudimenta vix discuntur, atque docentur Latinae Linguae. Paucissimique ex his sunt, qui in Italiam aliove ad

Academias proficiscantur: et ii quidem non in Dominium Turcicum ad iuvandos fideles ituri studiis gravioribus dant operam, sed in Patriam reversuri. Illyrici itaque et perpauci sunt, qui possint addiscere alienas Linguas, et plurimi sunt Parochi necessarii in Bosnia, in Serblia et in Tracia, in Macedonia, in Slavonia Sirmiensi, alibique; quapropter necessitate compulsi Episcopi quoscunque idiotas ad Sacros Ordines Parochiasque a ducentis fere annis promovent atque ita Fidei Catholicae paulatim aedificium destruitur atque corrui.

Sextum et ultimum sit Corollarium. Enimvero magnopere Dalmatis atque Universis Illyricis et Slavis expetenda est Versio Illyrica ex Veteribus Illyricis selecta magno studio ac labore atque cum Latina Versione Vulgatae editionis Authentica nuper [34v] concordata quam a S. Hieronymo Dalmata Doctore Maximo ex Haebraeo in Latinum Sermonem verius magna ex parte translata, suaeque linguae hominibus Latinis non Dalmatis traditam (ut ipsemet testatur in Epistolis ad Paulinum et ad Desiderium et in Prologo Galeato, et alibi saepissime) nostra aetate complexa est Ecclesia Catholica Latina, quamque Summus Pontifex Romanus declaravit atque fidelibus universis in lucem editam authenticam tradidit unam. Namque hanc S. Isidorus non uno in loco Hieronymianam versionem nominat, ceterisque omnibus anteponeit, eamque ab Ecclesiis Christianis communiter recipi ac probari affirmat; quod sit in verbis clarior, ac veracior in sententiis. Sophronius quoque vir eruditissimus S. Hieronymi translationem non Latinis modo, sed etiam Graecis valde probari animadvertens, tanti eam fecit, ut Psalterium et Prophetas ex Hieronymi versione Latina in Graecum eleganti sermone transtulit. S. autem Gregorius Papa dicit Versionem S. Hieronymi ex Haebreo eloquio [35r] Latinam novam quidem, sed dignissimam esse, cui fides in omnibus habeatur. Sanctus vero Augustinus hominem doctissimum, ac trium Linguarum peritissimum S. Hieronymum vocat, atque eius Translationem ipsorum quoque Haebraeorum testimonio veracem esse confirmat. Quidni haec eadem a S. Sede Apostolica erga S. Hieronymum Dalmatam grati animi ergo Dalmatis suis, seu Illyricis detur Illyrica? Quae cum ita sint, Versionem hanc selectam Dalmatico Illyricoque eloquio conscriptam Novi ac Veteris Testamenti Illyrici omnes Latinae Linguae ignari expetunt, exquirunt, typisque in lucem edendam postulanti a S. Sede Apostolica, atque a Sacra Congregatione de Propaganda fide, quam sacerdotibus et Concionatoribus Illyricis pernecessariam atque perutilem demonstravimus.

OBIECTIONES ET RESPONSA

Quod si quis obiiciat moderatissimam prohibitionem felicitis memoriae Pii 4-ti aliasque in Librorum prohibitorum Indice, respondetur primo Regula 2. eas Vernaculas Bibliarum Versiones tantum ibi universe prohiberi, quae sunt ab Haereticis Versoribus. Deinde Vernaculas quae [35v] a Catholicis sunt universe non prohiberi; sed iis tantum, qui ex harum lectione damnum accepturi viderentur, et non potius fidei atque pietatis augmentum. Praeterea si Episcopi aut Inquisitores concedant, bonamque veniam dent, vel speciatim pluribus, vel generatim omnibus, et hanc potestatem Vernacula Catholica Biblia, qualis est selecta haec Illyrica non omnino nova Versio, legendique licentiam faciant, verbo aut facto, patet omnino licere tum vel omnibus, vel pluribus legere vernaculas versiones Bibliarum prout iam in Germania, Ungaria, Polonia, Gallia, Flandria et alibi passim videmus. Ubi non modo Episcopi, Parochi et Confessarii non improbant si quis Eckii, aut Dietenbergii, nulla diserte petita facultate legat; sed probant et laudant maxime quasi iam facultas ea communis sit, neque poenam infligunt ullam. Quod satis significat Belarmini Propugnator Grethserus lib. 2. c. 15 pag. 787. et 838. Quod etiam constat ex ipsa experientia ex Libro Decretalium 1. S. Gregorii De officio Iudicis ordinarii titulus 31, caput 14. Quoniam in plerisque, inquit, partibus intra eandem Dioecesim atque Civitatem permixti sunt populi [36r] diversarum linguarum habentes sub una fide varios Ritus, et mores, districte praecipimus, ut Pontifices (Episcopi) huiusmodi Civitatum sive Dioecesium provideant viros idoneos, qui secundum diversitates Rituum et Linguarum (hoc notandum est pro Lingua Illyrica iam ex antiqua consuetudine), divina illis officia celebrent, et Ecclesiastica Sacramenta ministrent, instruendo eos verbo (eloquio Linguae Vernaculae), et exemplo (bonis et piis moribus).

Secundo obiiciunt nonnulli non expedire, ut quilibet legat Cantica Cantorum et alia multa, quibus mali possunt male uti, et in deteriore partem accipere. Respondetur non obstare, quod bono uti possint mali male. Alioqui neque Latina vulgata ab intelligentibus Latinam Linguam legenda esset, neque vulgata vulgaris Italica ab Italis. Utraque tamen typis impressa legitur, et legenda conceditur. Quidni eodem modo Illyrica a Catholico Theologo et in Basilica S. Petri de urbe Poenitentiario Illyrico diligentissime selecta ex antiquis Illyricis Versionibus [36v] et concordata cum Latina vulgata concedatur legenda Sacerdotibus Illyricis, et universe non concedatur Laicis, sed iis tantummodo, qui illa pie uti possint iudicio Parochi, Confessarii, ac praecipue Episcopi, aut Inquisitoris?

Tertio obiicitur non esse necessariam selectam versionem Illyricam, cum suppetant alia remedia:

[1°] Primum ut comburantur Haereticae et aliae Vitiosae Versiones.

2°: ut adhibeatur magna diligentia in erudiendis adolescentibus in Lingua Latina addiscenda.

3°: ut ab Episcopis Adolescentes redeuntes in Patriam ex Collegio Illyrico vel aliunde bene eruditi honorentur et protegantur.

4°: ut curent Episcopi pueros et populos erudiri Doctrina Christiana et Cathéchismo diligenter et fideliter a Curatis aut ab aliis, et hoc praecipue fiat tempore Sacrificii Missae post Evangelium, breviter tamen: quod a Concilio Tridentino commendatum est, ut sic populi sciant necessaria ad salutem.

[5°] Quintum: ut si quae versiones vernaculae manuscriptae inveniantur [37r] huiusmodi, diligenter et sine strepitu transmittantur ad P. Inquisitorem Jaderam, vel Romam ad S. Officium.

Haec sunt speculativa remedia sane ex parte optima si ad praxim reduci possint.

Ad primum responderi potest quoad necessitatem: satis superque Sacra Congregatio de Propaganda fide censuit selectam de eius mandato Versionem Illyricam esse necessariam, typisque suis imprimendam, una cum Latino textu authentico, atque hoc pluribus Decretis ante decennium decrevit, uti superius diximus; quae quidem versio si in lucem prodierit, et Haereticae Versiones, et omnes aliae vitiosae lacerabuntur et comburentur a Catholicis sine strepitu in provinciis Christianorum Principum, et in Dominio Turcico: contra vero nisi Catholica selecta versio prodierit, quis vitiosas colliget, aut haeticas ad comburendum tradet, cum tales esse nesciat, praesertim in Turcico Dominio?

Ad 2m respondetur: utinam hoc fieri posset; et ubinam sunt scholae in quibus erudiri possint pueri[?] In Urbibus Dalmatiae maritimis [38v] vix prima Grammaticae Rudimenta ad[d]iscere possunt propter innumeras difficultates, et diuturnitatem temporis, quas Illyrici pueri in addiscenda Lingua Latina experiuntur, quae illis inservire potest solummodo ad propriam eruditionem, non autem ad praedicandum Illyricis Illyrice Verbum Dei, aut ad docendos Populos, ad arguendos, ad corripiendos, ad erudiendos. Quid igitur fit per plura quod potest fieri per pauciora? Unica selecta Versio Illyrica satis utilis erit ad erudiendum, ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum populum, si vel parva diligentia in legendo adhibeatur a Parochis et a Concionatoribus sine ulla Latinae Linguae eruditione aut scientia. Ad omnia enim utilis est Sacra Scriptura bene translata et intellecta quacunque Lingua legenda proponatur, ut ait S. Paulus [in epistola] 2. ad Timotheum [c.] 3. Perinde namque Latina est Illyricis atque

Latinis Lingua Haebraica, Graeca, Germanica, aut ipsamet Illyrica. Addiscant quaeso Latini Italique Adolescentes Linguam Illyricam, quae pauciora habet rudimenta ad discendum. Deus bone, quot quantasque difficultates conquerentur proclamabuntque; quid nobis proderit in Italia, aut ad quid [38r] erit utilis Lingua Illyrica? Hoc idem iure optimo potiorique dicent Illyrici: quid nobis proderit Linguam Latinam addiscere in Provinciis nostris Illyricis tanto labore? Date nobis eruditionem Sacrae Scripturae non Latina sed nostra Illyrica. Neque enim Paulus Apostolus, caeterique Apostolici viri erudierunt nos Haebraico, Graeco, aut Latino eloquio: sed Illyrico Illyricis loquuti sunt divina mysteria magnalia Dei; Evangelium Christi brevissima versione docebimur, arguemur, corripiemur, et erudiemur. Quorsum Latini ex Haebreo et Graeco Sacram Scripturam fecerunt Latinam, eo tempore vernaculam, nisi ut facilius addiscerent et intelligerent, devitarentque difficultates in addiscendis alienis linguis, quae apud Latinos nullius utilitatis esse poterant? Hoc idem dicendum est de Illyricis. Praeterea in Turcico Dominio ubinam Illyrici Magistri possunt docere pueros Latinam Linguam in scholis? Albae Graecae [=Beograd] cum essem cum sociis, voluimus pueros congregare in scholas. Moniti sumus ab Incolis Christianis ne id faceremus, Turcae enim rapient illos, [38v] aiebant, et pro sua secta collectos circumcident.

Ad 3m respondetur vel potius respondent Archiepiscopi, et Episcopi maritimae Dalmatiae: (ab sexaginta annis, et amplius, ex quo Collegium Illyricum vel Laureti, vel Romae fuit) quot Parocos, aut Contionatores Verbi Dei in suis Diaecesibus habeant ex paucissimis Alumnis eruditis in ipso Collegio? Singulis certe decenniis vix unum prodiisse constabit, qui in hoc ministerio versetur. Mitras enim quaerunt, Archidiaconatus, et Canonici aucupantur, laborare in vinea Domini, docendo et erudiendo Populum vix ullus adduci potest in Parochias pauperrimas. Quotus igitur quisque est aut erit ex paucissimis quem honorare, aut protegere poterunt Episcopi? Unde ergo in quinquagenas, aut centenas Parochias, et amplius assument Parochos, nisi ex idiotis Clericis, quibus animarum curam committant, et per quos necessitas, quam Sacra Congregatio diligenti animadversione cognovit, suppleri possit. Praeterea ex viginti aut triginta Alumnis Collegii quandonam tot eruditos educabunt quot sunt necessarii in aliis Provinciis: Istria, Croatia et praecipue in dominio Turcico in Bosnia, in utraque [39r] Pannonia, seu Slavonia, in Serblia utraque, in Herzegovina, in Tracia, in Bulgaria, in Macedonia, in Illyria, seu Albania, ultra quoque Danubium in Valakia, Moldavia, Rascia seu Russia, et ultra Paludem Maeotidem in Circassia, in quibus fere omnibus sunt in usu Biblia supradicta: caractere semigraeco Cirylico conscripta sapientia Arianismum? Ergo-

ne Haeretici habebunt, et Schismatici, et in medium proferre poterunt Versionem Sacrae Scripturae Slavonicam, seu Ruthenicam; Catholici vero Ritus Latini soli non habebunt ullam versionem selectam ex antiquis, quam proferant contra schismaticos, et Haereticos?

Ad 4m: Optimum esset si id Episcopi curarent. At quot sunt in Turcico dominio Episcopi, qui id curare possint? Sed neque hoc satisfiet populis petentibus Sacrae Scripturae exempla, historias, Epistolas, Sacra Evangelia, verasque interpretationes.

Ad 5m: Respondetur: certe soli Nationi Illyricae Illyricam a Catholico viro selectam conscriptamque versionem non esse negandam et subtrahendam, bene translatam et interpretatam, iuxta S. Gregorii atque [39v] Ioannis Papae Octavi Decreta superius citata. Natio enim Illyrica vehementer expetit vernaculam Verbi Dei cognitionem, qua fruuntur vernacula lingua conscripta Germani, Galli, Flandri, Poloni, et Ungari, quibus non licuit unquam vernaculo eloquio Missas et divina officia peragere, quod tamen ab octingentis fere annis licuit et licet etiam hoc tempore facere Slavici Illyricisque universis, qui nullibi neque scholas, neque Latinas Academias maiorum studiorum ullas habent, uti habent ubique Germani, Galli, ceterique praedicti. Deus certe dedit omnibus gentibus magnum Naturae librum; quomodo sua Sacra Biblia communicari nollet omnia omni Nationi, praedicante S. Paulo Apostolo: Ut omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris? Et Psalmus asserit: Omnis spiritus laudet Dominum: donum omnium linguarum dedit Apostolis Spiritus Sanctus; ut possent omnibus loqui magnalia Dei, quod tamen nunc Ecclesia Latina non habet ut omnium nationum linguis loquatur. Et sane videtur vitium invidiae et inhumanitatis esse divinae Sapientiae Libros occultare Illyricis Sacerdotibus Catholicis. Denique si alii libri plurimi, pii praecipue in alias linguas recte utiliterque translati sunt, et quotidie [40r] magna cum utilitate fidelium transferuntur, et typis impressi evulgantur, uti nunc prodibit Deo favente Rituale Romanum Illyricum, futurum maximo adiumento Illyricis Sacerdotibus, quidni et Sacra Selecta Biblia prodeant, uti Arabica, Armenica, Aetiopica, et Sinica Sinarum Vernacula? Tamen cum hoc interdicto, ne illa legere liceat sine Episcopi aut Inquisitorum licentia et facultate laicis, ne forte bono mali male utantur.

Utinam Deus optimus maximus, iuxta mea desideria, meosque labores adimpleat ad Fidei Catholicae conservationem, propagationem, et defensionem, quae in dominio Turcico fere collapsa et extincta est, ita ut dici possit Illyricis gementibus et flentibus sub gravissimo acerbissimoque iugo Turcico illud Isaiae Profetae: Ite Angeli veloces ad gentem convulsam et dilaceratam. Minima enim pars Populorum superest Catholi-

ca, et haec quidem sine Episcopis et Sacerdotibus. Ubi enim sunt Episcopi Dardaniae, Slavoniae Sirmiensis, Illyrici, Traciae, Macedoniae, Bulgariae, Illyriae? Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lachrymarum ut defleam tot Catholicorum populorum convulsionem, desolationem, dilacerationem, et vastitatem [40v] hostilem? Finem hic facio lachrimando et gemendo dum memoria recolo, quae ego ipse vidi, meisque oculis contemplatus sum: prophanatas dirutasque Ecclesias, aut in Turcicas Meschitas conversas; urbes funditus eversas, nihilque amplius superesse, nisi mapalia, et palearia et tuguria. Deus misereatur nostri et benedicat nobis; illuminet Vultum, et Verbum suum super nos et misereatur Illyricae Nationis attritae et pene contritae.

Finis

Laus Deo

APOLOGIJA — »O B R A N A

BARTOLA KAŠIĆA SVEĆENIKA, BOGOSLOVA DRUŽBE ISUSOVE,
ISPOVJEDNIKA APOSTOLSKOG U BAZILICI SV. PETRA

[I.]

PROTIV ONIH KOJI TVRDE DA JE SV. JERONIM DALMAT, VELIKI
NAUČITELJ, IZUMIO SLAVENSKA ILI GLAGOLJSKA SLOVA TE DA
JE ISTI SLAVENSKIM JEZIKOM DALMATINCIMA PREVEO CIJELO
SVETO PISMO

Silno sam se uvijek čudio oštroumlju onih koji, premda su inače ljudi učeni i obrazovani, zavedeni mišljenjem nepismenog puka, svoju učenost prekrivaju tamom neistine, i tvrde kao istinitu povijest ono što je prosta svjetina, zavedena od neukih, proširila u narodu kao istinu.

Čini mi se da se to doista dogodilo Dalmatincima, Hrvatima ili Slavenima koji govore slavenskim jezikom u Istri, Liburniji ili Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Slavoniji Srijemskoj, Srbiji, u obje Bugarske, u Traciji, Makeдонiji i drugdje, osobito u starom Iliriku, što ga sada nastanjuje albanski narod koji se u općenju ne služi hrvatskim, već svojim posebnim jezikom. Naime, oni koji su tražili naklonost puka proširili su među Istranima, Liburnima i Dalmatincima da je sveti Jeronim Dalmat³¹, muž vrlo naobražen i učen, smislio slova koja se u njih nazivaju glagoljaškima, te da je tim slovima na istom slavenskom ili dalmatinskom jeziku napisao cijelo Sveto pismo i predao ga svojim Dalmatincima: da se tim prijevodom ili tumačenjem koriste Hrvati i Dalmatinci u svetim knjigama, posebno u glagoljaškom Misalu i Brevijaru. To dvoje proširilo se u narodu u namjeri da se ugledom sv. Jeronima Naučitelja potvrdi vjerodostojnost (glagoljaške) Biblije.

Ovaj moj spis mora pokazati i razjasniti koliko je ova prijevara suprotna istini i vjerodostojnim latinskim prijevodima koje je napisao sv. Jeronim prema hebrejskim ili grčkim izvorima.

I. Prvo o glagoljaškim slovima. Najpouzdaniji svjedok meni u prilog, da ih nije izmislio sv. Jeronim Dalmat već Konstantin Filozof³², Slaven

³¹ Poznatu Jeronimovu uzrečicu: »Parce mihi, Domine, quia Dalmata sum!« treba prevoditi: »Oprosti mi, Gospodine, jer sam Dalmat!«, a nipošto »jer sam Dalmatinac«, da ga ne učinimo »našijencem«, budući da je živio u doba Rimske Dalmacije.

³² Riječ je o Ćirilu Solunskom (Solun, oko 826. — Rim, 869.), bratu sv. Metoda (Solun, 825. — Moravska, 885.). Sinovi visokoga časnika u Solunu, gdje su Braća provela mladost i naučila slavenski jezik od obližnjeg stanovništva. Metod je bio arhont u Makeдонiji, a Konstantin je, poslije studija filozofije i teologije u Carigradu, bio knjižničar Aje Sofije i predavač na carigradskoj visokoj školi — gdje je dobio nadimak Filozof. Oba su brata 856. stupila u samostan Olimp u Maloj Aziji. Moravski knez Rasti-

(oko ljeta Gospodnjega 880.), prvosvećenik je Ivan VIII., koji u svom apostolskom pismu³³, predanom sv. Metodu, nadbiskupu Slavena, za kneza Svetopluka, ovako govori: »S pravom hvalimo slavenska slova koja je pro našao Konstantin nekoć³⁴ Filozof da bi njima Bogu odzvanjale dužne hvala, te zapovijedamo da se na istom jeziku iskazuju navještaji i djela Krista, našega Gospodina; svetim smo nagovorom potaknuti hvaliti Gospodina ne samo na trima, nego i na svim jezicima, itd. Ništa se ne protivi svetoj vjeri ili nauci pjevati mise na slavenskom jeziku ili čitati sv. Evanđelje i božanska čitanja Novoga i Staroga zavjeta, dobro prevedena i protumačena, itd. Onaj, naime, koji je stvorio tri glavna jezika, hebrejski, grčki i latinski, stvorio je i sve druge na hvalu i slavu svoju.« Ovim vrlo jasnim svjedočanstvom Vrhovnog Svećenika odbacuje se ne samo priprosto mišljenje puka već i svih onih pisaca koji su, slijedivši nevjerodostojne riječi puka i prevareni lažnom zamisli, ostavili zabilježeno potomstvu kao da je slova uistinu smislio sv. Jeronim Dalmat iz Stridona. Zašto bi Vrhovni Svećenik biranim i vrlo jasnim riječima napisao velikom knezu Slavena i narodu Slavena da je slavenska slova izumio Konstantin Filozof ako je njihov izumitelj sv. Jeronim? Naime, svi bi se očito usprotivili toj neistini, a doista i nije dolikovalo da Vrhovni Svećenik velikom naučitelju uskraćuje ikakvu slavu i pripisuje je Konstantinu Filozofu. Osim toga, gdje se, među tolikim knjigama koje je napisao sv. Jeronim, nalazi i jedna riječ kojom je svetac sam zabilježio da je izumio slavenska ili dalmatinska slova? Naime, u njegovo vrijeme nije postojalo ni samo ime Slavena u Dalmaciji, niti u Hrvatskoj ili Liburniji, što se dovoljno vidi iz *Anala kardinala Baronija*. Po slavi junačkih djela u ratovima, Slaveni su, skoro 400 g. poslije, uzeli to ime jer u njihovu jeziku *slava* znači isto što u Latina *gloria*. Dakle, Slaveni ili Slavini sami su sebe nazvali *slavnima*.

Tako su ti slavni Slaveni opustošili provincije Ilirika nakon sedamsto-

slav 862. molio je od cara Mihajla misionare koji znaju slavenski jezik. Car je ponudio tu misiju Svetoj braći, i oni 864. stigoše u Moravsku kao misionari, priredivši slavenske liturgijske knjige za koje je Konstantin složio novo pismo - glagoljicu. Kad su pošli u Rim da pred papom Hadrijanom II. opravdaju svoje djelovanje, Konstantin je ušao u grčki samostan, uzeo monaško ime koje je počimalo istim konsonantom — Kyrillos, i uskoro umro. U starim tekstovima njegovo se ime pisalo i izgovaralo *Kuril*, a zatim u hrvatskom *Ćiril*. Vidi Bratulić 1985 i novija izdanja.

³³ Apostolsko pismo Ivana VIII. počinje riječima *Industriae tuae*, i tako se naziva.

³⁴ Kašić je Papino pismo prepisao iz *Anala kardinala Baronija*, gdje je otisnuto *quodam*. Tako donosi i Migne (Patrologia Latina vol. 123:904—906). Uvjeran sam da je to pogriješka, jer Konstantin nije neki (*quodam*) filozof, nego je *quo(n)dam* — *nekoć* bio poznat kao ugledan i vrlo učen predavač, čijem su imenu Kirilos svi dodavali naziv *Filozof*. Naknadno sam ustanovio da oblik *quondam* donose, ali bez tumačenja, ugledni slovenski znanstvenici F. Grivec i F. Tomšič (Radovi Staroslavenskog instituta 1960:73).

toga ili osamstoosamdesetoga ljeta Gospodnjeg, to jest oko četiri stotine i više godina poslije smrti sv. Jeronima. U tom vijeku živjeli su sv. Metod, apostol Slavena u Moravskoj, i Konstantin Filozof te su slavenskim narodima apostolskom ovlasti predali Sveto pismo, slavenskim slovima napisano, na njihovu jeziku. Stoga lažno tvrde oni koji sv. Jeronimu pripisuju pronalazak glagoljskih ili slavenskih slova, kada on sam niti je poznavao Slavene niti se igdje nazivao Slavenom, već svugdje Dalmatom. Ovim neka je dosta rečeno o slavenskim slovima i znakovima, da se otkloni obmana i od nje oslobodi naš veliki naučitelj Dalmatâ.

II. A sada prikažimo drugi dio obmane u kojoj se tvrdi da je sv. Jeronim Dalmat napisao na dalmatinskom ili slavenskom jeziku cijelo Sveto pismo i predao ga Dalmatincima. Protiv te tvrdnje i mišljenja, kako neukih tako i učenih ljudi, moram mnogo toga razložno skupiti i napisati da se što jasnije dokaže neistina. Pitam, dakle, najprije one koji to tvrde, gdje su čitali u arhivama Hrvata ili Dalmatinaca, ili gdje u drugih starih, ili vidjeli na neki način staru svetu Bibliju slavensku sv. Jeronima? Doista, koliko znam, nijedan stariji pisac nije išao tako daleko da tvrdi kako je to vidio ili pročitao u starih.

Pitam u kojem je predgovoru, ili poslanici, ili apologiji, ili bilo kojem svom spisu sv. Jeronim ostavio spomen da je napisao prijevod ili verziju s grčkoga, ili hebrejskoga, ili čak latinskoga izvornika na slavenski ili dalmatinski jezik? Štoviše, ima li u ikojem od njegovih spisa i jedna riječ kojom sam tvrdi da je nešto napisao na dalmatinskom jeziku? Doista nigdje. Zar je moguće, ako je to sam učinio, da nigdje svojim Dalmatima nije ostavio svjedočanstvo o takvu djelu i tolikom trudu? Posvjedočio je stotinu puta da je ljudima Latinske crkve koji su tražili, a ne Dalmatincima, predao na latinskom jeziku ono što je bilo napisano na hebrejskom ili grčkom. Sv. Jeronim uvijek se priznavao učenikom Latinske rimske crkve i učiteljem latinskog jezika. Vidi, molim te, čitatelju, uvod sv. Jeronima u Knjigu o Jobu. Kaže: ›Hebrejski jezik smo djelomično naučili, a u latinskom su nas vježbali skoro od samog djetinjstva među gramatičarima, retorima i filozofima. Pa ako kod Grka, itd.‹ Zato, koliko god puta se sam služi ovakvim načinom izražavanja *ljudima moga roda* ili *ljudima moga jezika*, uvijek misli na Latine, a ne na Dalmatince; što ćemo jasno pokazati u odgovorima na prigovore protivnika koji su suprotna mišljenja.

1. Kao prvo, neki iznose svjedočanstvo samog sv. Jeronima u pismu Grku Sofroniju, u kojem Erazmo dopušta (a u Komentaru sv. Biblije knj. 4., str. 385, također Siksto Sijenski, Junije, i drugi mlađi) da, po mišljenju puka, Sv. Naučitelj tvrdi da je sav zbornik cijelog Svetog pisma preveden na jezik Dalmata na korist naroda njegova roda, koji se s najvećim štova-

njem koristi čitanjem toga prijevoda do ovoga dana; što i Kemnicije predbacuje kardinalu Belarminu (objekcija 6, glava 16., knj. 2, O Božjoj riječi) kako bi dokazao da je slobodno prevoditi Sveto pismo na narodne jezike.

Belarmin odgovara na spomenutom mjestu: »Najprije, ne nijećemo — kaže — da se Sveto pismo može prevoditi na narodne jezike, nego nastojimo oko toga da se ne smije javno čitati na narodnom jeziku, niti svagda svima dopuštati čitanje Svetog pisma na narodnom jeziku. Je li pak sv. Jeronim preveo na slavenski jezik božanske spise, uistinu ne znam. Naime, to nigdje nisam pročitao kod Jeronima, niti kod ikoga od starih. Ako je to ipak učinio, nije to učinio zato da bi se Sveto pismo javno čitalo na slavenskom jeziku, već za utjehu onim ljudima koji su se njime mogli koristiti bez opasnosti, kao što se to i kod nas u ovo vrijeme nekim određenim ljudima dopušta.« To je odgovor Belarmina, vrlo učena muža.

2. Odgovara se na prigovor iz pisma Sofroniju, u kojem nema baš ništa o prijevodu Svetog pisma na dalmatinski jezik. Naime, u njemu Sv. Učitelj posebno tvrdi tri stvari, od kojih je prva: »Znam, kaže, da neki misle da je Psaltir podijeljen na pet knjiga«, itd., sve do onih riječi: »Jer kada si, raspravljajući sa Židovom, iznosio neka svjedočanstva iz Psalama o Gospodinu Spasitelju, hoteći te izrugati za gotovo pojedinačne izraze, tvrdio je da toga nema u hebrejskom onako kako si ti protivno tvrdio o prevoditeljima Septuaginte, najrevnije si tražio da poslije Akvile, Simaha i Teodociona prevedem na latinski jezik novo izdanje.« Što navodim kao drugo.

Zatim bilježim treći dodatak: »Stoga potaknut od tebe, kaže, kome dugujem i što mogu i što ne mogu, itd., ne govorim ovo da bih ujedao svoja (tri stara gore spomenuta) prethodnika, niti smatram da išta treba oduzeti onima čiji sam nekoć prijevod, najbrižljivije dotjeran, predao ljudima svojega jezika.« S Grkom govori latinski učenjak o prijevodu Sedamdesetorice s grčkoga na latinski, koji je sam dotjerao i koji je, brižljivo dotjeran, dao Latinima za čitanje. Ljudima svojega jezika uvijek naziva Latine, a ne, kako neki krivo misle, Dalmatince. Tako piše i razlaže u Tumačenju ovoga pisma Marianus Victorius, biskup Reate, u tri sveska, muž učen i naobražen, čija je jedinstvena brižljivost zasjala u dotjerivanju pisanih djela sv. Jeronima i u sređivanju u tri sveska, u rasvjetljavanju tumačenja, da se ukloni tama koju je prosuo Erazmo Roterdamski, koji je, ispovijedajući poslanje čovjeka katolika, izlio otrov pod imenom protuotrova, te je jednom rukom pružajući kruh, drugom bacio kamen. Marianus Victorius u pismu vrhovnom svećeniku Piju IV. svjedoči o tome da su on i drugi na mnogim mjestima otkrili, spoznali i napali njegova krivovjerja, te kaže da je Roterdamac, izbačen iz popisa katolika, u progonstvu. Tko ne vidi iz ovoga da se iz pisma Sofroniju ne može ništa dokazati niti pokazati da je sv. Jeronim

Dalmatincima preveo Sveto pismo na slavenski jezik? Naime, Sofronije je tražio od Sv. Naučitelja da mu s hebrejskog priredi latinski Psaltir na latinskom, a ne na dalmatinskom jeziku. Iz ovoga se razumljivo zaključuje da je dotjeran grčki prijevod Septuaginta predan na čitanje Latinima, koje uvijek naziva ljudima svojega jezika, a ne Dalmatincima, te se tako najbolje i najjasnije odbacuje, pobija i dokazuje da je krivo sve ono što se u prigovoru tvrdi o cijelom prijevodu Svetog pisma na dalmatinski jezik, kojim se u Misalu i u Brevijaru (koje sam vidio i pročitao) služe Dalmatinci i Hrvati. Valja reći da to nije prijevod Svetoga Naučitelja, već je prije predan Slavenima u vrijeme sv. Metoda iz Biblije ispisane ćirilničnim znakovima, koja se nalazi u tiskari Svete kongregacije za širenje vjere, a koju sam imao u rukama, te sam ustanovio da je iz nje izvađen gotovo cijeli tekst Misala i Časoslova. Stoga, ne koriste se dalmatinskim prijevodom sv. Jeronima, već prije nekim anonimnim. Taj je, naime, tiskan ćirilničnim slovima prije stotinu godina³⁵, a to se učenu bogoslovu čini da miriše na arijanizam, osobito u poslanicama sv. Ivana Apostola, i na mnogim drugim mjestima na kojima se opažaju podmetnute rečenice i riječi, gdje je u Bibliji riječ o Božanstvu vječne Riječi, o istobitnosti s vječnim Ocem, o Duhu Svetom, istovječnom s jednim i drugim, na kojim mjestima se pobijaju arijanci.

3. Treći odgovor: Da je slavenski prijevod načinio sv. Jeronim, zar ne bi zavidnici, ogovarajući ga, iznijeli nešto protiv njega, a među prvima Rufin, njegov klevetnik, koji ga napada u dvije knjige Napadaja³⁶ poradi prijevoda koji je učinio s hebrejskoga na latinski. Kaže: »Tko bi se od tako i toliko razboritih i svetih muževa, koji su prije tebe bili, usudio prihvatiti toga posla?«

4. Odgovor: Ako je Dalmatincima na čitanje predao cijeli zbornik Svetog pisma, zašto na tuđem, a ne na hrvatskom jeziku? Prijevod, naime, nema način izražavanja Hrvata ili Dalmatinaca, već ima stil i način govora tuđinski, seljački, pun barbarizama i gramatičkih pogriješaka u konstrukciji glagola, imena, vremena, brojeva i padeža, koji tjeraju na smijeh Dalmatince, Bosance i Hrvate, te nije ni od kakve koristi ako se nauči.³⁷

³⁵ Vjerojatno je riječ o Ostroškoj bibliji (1580.—1581.), najstarijem ćirilicom tiskanom izdanju crkvenoslavenske Biblije. Opširnije o Ostroškoj bibliji vidi bilješku 61.

³⁶ Aquilensis, Rufini. *Apologiae in Sanctum Hieronymum libri duo*. PL 21, col. 541. nota a: *Invenctivae ili Invectio*. Cfr. PL 23 col. *Liber tertius vel ULTIMA RESPONSIO S. HIERONYMI ADVERSUS SCRIPTA RUFINI*. 1. *Acceptis ab ipso Rufino libris Invectivar. respondet*.

³⁷ Ova je točka veoma važna u raspravi s protivnicima. Kašić primjenjuje metodu »dato non concessio«. Uzmimo da je sv. Jeronim doista Dalmatincima preveo Sv. pismo. No fra Rafael Levaković je pod utjecajem rutenskih bazilijanaca »rusificirao« hrvatske glagoljaške tekstove i Misal tiskao 1631. tim zastarjelim jezikom, koji je toliko

5. Odgovor: Ako je sam Sv. Naučitelj dao na čitanje Dalmatincima na dalmatinskom jeziku zbornik Svetog pisma, zašto nije načinio nikakav spomen o tolikom djelu i trudu u katalogu svojih knjiga, stavljenom barem na zadnje mjesto, iza svih znamenitih crkvenih pisaca? Jer nije htio za sebe prisvajati takvo djelo koje uopće nije napravio, štoviše, nigdje ništa, pa nijedno pismo među svim svojim spisima, nije ostavio o tome kao svjedočanstvo.

6. Odgovor: Nijedan od starih pisaca nije potvrdio da je ikada postojao takav dalmatinski prijevod sv. Jeronima Dalmate ili da ga se sjeća, što, osim kardinala Belarmina,³⁸ očito dokazuje o. Nikola Serarije³⁹ u *Biblijskim predgovorima* glava 20, pitanje 2. o prijevodima na narodne jezike. Kaže: ›Mogu se vremenski podijeliti (prijevodi na narodne jezike) na starinske i nove, kako katoličke tako i krivovjerne. Tri su, pak, starinska. Prvo, neki nesigurni, koji i nisu proizašli od nekog od starih, na primjer dalmatinski ili slavenski, koji nedavno Erazmo Rotterdamski, Siksto Sijenski, i drugi mlađi kadgod također pripisuju Jeronimu Dalmati. Njega se nikada ne prisjeća niti sv. Jeronim, koji je svoje prijevode, kako je prije rečeno, brižljivo bilježio, niti ikoji od starih. Naime, što se u pismu Sofroniju domišlja da ga je Junije (knj. 2, gl. 16) prevedenoga podario ljudima svoga jezika, istina je o ljudima latinskoga, a ne dalmatinskoga jezika, jer se nije radilo o dalmatinskom nego o latinskom dotjerivanju Psaltira (kako smo već prije dokazali). Mogao je ipak neki drugi Jeronim takav prijevod poslije načiniti. Kao što je od staroga Ćirila onaj Ćiril po kom se jedno narječje dalmatinskoga jezika naziva ćirilskim⁴⁰. Doista, pisac bilježaka na primjedbe Belonija, bilo da je Scaliger ili tko drugi, priznaje da su i jezik i prijevod noviji.‹ To Serarije, učeni bogoslov i muž prilično naobražen, odgovara na navedenom mjestu protiv prigovora i odasvud potvrđuje našu tvrdnju kratkim zaključkom.

2° Drugi se prigovor smišlja na osnovi mnogih mjesta na kojima je sv. Jeronim tvrdio da je ljudima svojega jezika podario manja djela koja je napisao. Obrana protiv Rufina: ›Hvalio sam Euzebija (Cezaru) u Povijesti Crkve⁴¹ i ova mala djelca dao sam ljudima svoga jezika.‹ Obrana 3, br. 30:

stran i čudan da nasmijava Dalmatince, Bosance i Hrvate. Stoga glagoljaški kler nije htio kupovati Levakovićev Misal.

³⁸ Robert Belarmin (Montepulciano kraj Siene, 1542. — Rim, 1621.) isusovac od 1560, a imenovan kardinalom 1599.

³⁹ Serrarius, Nicolaus, S.I. (Rambervilles, 1558. — Mayen Vosgesce, 1609.); Hurter 1892:196–198.

⁴⁰ Izjednačujući ovdje pismo (ćirilicu) i govor, Kašić vjerojatno misli na srpski ili rutenski govor koji su pisani ćirilicom.

⁴¹ PL 23 col. 689 *LIBER DE VIRIS ILLUSTRIBUS*, poglavlje 81 Eusebius.

›Dvije poslanice, Sinodsku i Paskalnu protiv Origena, itd., tumačio sam kroz ovo gotovo dvogodište i na uzdizanje Crkve dao na čitanje ljudima našega jezika.‹ Furiji⁴² pri kraju Pisma 10: ›Phanuel na našem jeziku odražava Lice Božje.‹

Kromaciju⁴³, svomu sugrađaninu iz Stridona⁴⁴, u Pismu 43: ›Sada s vašim slovima razgovaram, njih grlim, ona sa mnom razgovaraju.‹ Obrana također protiv Rufina 3, br. 47: ›Meni ne će biti slobodno, poslije izdanja Septuaginte koju sam najbrižljivije dotjerao te poslije mnogo godina dao ljudima svojega jezika, na pobijanje Židova i same primjere prevesti?‹ I br. 69: ›Mi, pak, koji hebrejskim jezikom, itd., latinski jezik, kako god bio prisutan, itd., i ono što razumijemo izraziti na našem jeziku.‹ Pismo 52. Pamahiju: ›Preveo sam nedavno Joba na naš jezik; i drugdje. Odgovara se ukratko: Na svim navedenim mjestima i svuda u svojim spisima sv. Jeronim ljudima svojega jezika naziva Latine, a ne Dalmatince, u što će se posve jasno moći uvjeriti onaj tko bude htio pročitati njegove napisane knjige. Nigdje ne će pronaći ni riječi iz koje bi se moglo zaključiti da je Sv. Naučitelj preveo ili napisao Sveto pismo dalmatinskim jezikom. Zašto se, stoga, Svetom Naučitelju nameće taj teški teret neistine?

Dakle, dokazano je, kako spisima samoga sv. Jeronima, tako i ugledom vrlo učenih muževa, da se ni na osnovi Crkvene povijesti, ni starih pisaca, ni prave predaje ne može dokazati da Dalmatinci ili Slaveni imaju prijevod sv. Jeronima Dalmate ni cijeloga zbornika Svetoga pisma, niti i najmanjega dijela, nego da je onaj prijevod kojim se Dalmatinci ili Hrvati već godinama služe u Misalu i Časoslovu nekoga drugog Jeronima Dalmate, a koji se slaže gotovo u riječima i izrekama te stilu sa ćirilskim.

I tako je sv. Jeronim Dalmata, veliki naučitelj, oslobođen obmane, a za prijevaru se optužuju oni našijenci⁴⁵ koji su, dodavši ime senjskog bisku-

⁴² U rukopisu je prepisivač zabunom stavio naslov »Ad Feriam«. PL 22, Epistola LIV, col. Cit. est cap. 16, col. 558.

⁴³ PL 22, col. 338. — 341., citat na početku drugog poglavlja.

⁴⁴ PL 23, col. 715, donosi razna mišljenja gdje se nalazio Stridon. Nota k) piše da se Stridon nalazi: »intra Muram et Dravum«, pa bi Stridon bio današnja Štrigova u Međimurju. Tako tvrdi i pavlin Josip Bedeković u poznatom djelu *Natale solum... sancti Hieronymi*, 1752.

⁴⁵ »Našijenci« su ovdje već spomenuti Ivan Tomko Mrnavić (Šibenik, 1580. — Rim, 1637.) i fra Rafael Levaković (Jastrebarsko, oko 1597. — Zadar, 1649.). Oni su bili uporni protivnici Kašićevih prijevoda, i uspjeli su da se zabrani najprije *Novi zavjet* koji je u Rim stigao 1631. Kao članovi »jezične komisije« morali su provjeriti ima li u prijevodu nešto »protiv vjere ili morala«, tj. postoji li ikoji izraz koji je u nekim krajevima pristojan, a u drugima možda nepristojan. Dva člana jezične komisije, isusovac p. Antun Ranzi i Dubrovčanin, rektor Sv. Jeronima Antun Deodat, ustanovili su da takvih izraza nema. Prema tomu Kašićev se prijevod mogao tiskati. Mrnavić i Levako-

pa⁴⁶ u molbi upućenoj prije šest godina⁴⁷ Svetoj Apostolskoj Stolici⁴⁸ tvrdili da je prijevod kojim se služe Dalmatinci i Hrvati u Misalu i Časoslovu prijevod svetog Jeronima, te su nedavno, na veliku štetu hrvatskih svećenika, spriječili da tiskom izađe na svjetlo dana novi odabrani prijevod na temelju starih.

[II.] O RAZNIM PRIJEVODIMA (SVETOG PISMA) SLAVENSKIM, DALMATSKIM ILI HRVATSKIM, I SRPSKIM ILI RUTENSKIM

Veliki i Dobri Bog predao je svojoj Crkvi po Svetom Tridentskom saboru mnoga i velika dobročinstva. Ipak, mislim da treba osobito istaknuti to što je među tolikim latinskim pučkim izdanjima Svetog pisma, koja su postojala u to vrijeme, vrlo značajnim dekretom proglasio vjerodostojnim samo jedno staro i objavljeno, što dugom uporabom tolikih vjekova bijaše priznato u Crkvi. Tolika raznolikost i različitost prijeвода mogla bi u Crkvi Božjoj stvoriti zbrku i krivovjerja. Već se u naše vrijeme gotovo do-

vić promijenili su »status questionis«, i nisu ispitivali jezik, nego pismo. Spriječili su tiskanje Novoga zavjeta, a kao razlog naveli su: »jer nije pismo ni sv. Jeronima [glagoljica] ni sv. Ćirila [ćirilica]«. Na kraju su uspjeli isposlovati i zabranu čitave Biblije, a kao razlog zabrane naveli su: »lingua nova et characteres latini« — tj. novi jezik i latinića. Kašićev prijevod Biblije konačno je tiskan tek 1999. u kolekciji *Biblia Slavica* (koju je utemeljio dr. Reinhold Olesch). Serija IV. ima naslov *Südslavische Bibeln*. U prvom svesku objavljena je *Kroatische Bibel des Bartol Kašić — Hrvatska Biblija Bartola Kašića* (prema prijedlogu prof. dr. Ivana Goluba), a puni latinski naslov glasi *VERSIO ILLYRICA SELECTA, seu DECLARATIO Vulgatae Editionis Latinae. Bartholomaei Cassij Curictensis e Societate Iesu Professi, ac Sacerdotis Theologi. Ex mandato Sacrae Congregationis de propaganda: Fide. Anno 1625, Ferdinand Schöning, Paderborn...*, 1999. Pod istim naslovom od istoga izdavača objavljen je i drugi svezak *Kommentare — Wörterverzeichnis (Komentari i rječnik)* Paderborn..., 2000.

⁴⁶ Episcopus Segnensis, tj. Senjski biskup u to vrijeme bio je Ivan Agatić (Rijeka, 1570. — 1640.), kako to donosi Mile Bogović (Hrvatski biografski leksikon 1983:30).

⁴⁷ Iz toga zaključujemo da je Kašić *Apologiju* napisao 1638. ili 1639. god.

⁴⁸ Propaganda je dobila tobožnje pismo od senjskoga biskupa Ivana Agatića, ali je pomnom analizom teksta sam Kašić dokazao da je to krivotvorina, vjerojatno Levakovićeva, koji je zloupotrijebio ime senjskoga biskupa — *apposito nomine episcopi Segnensis*. Svu tu problematiku obradio sam u članku *Bartol Kašić u obranu svoga prijeвода hrvatske Biblije*. U njemu prikazujem *Apologiju — Obranu*, koja je prvi poznati slavistički spis, jer u njoj Kašić, nakon znanstvene obrane svojega prijeвода, donosi prikaz svih slavenskih prijeвода Biblije te odgovara na sve prigovore.

Drugo pismo protiv tiskanja Kašićeva prijeвода *Novog zavjeta* upućeno je Papi 1633. godine u ime zagrebačkoga biskupa (ime nije spomenuto, a bio je to Franjo Ergeljski), a potpisao ga je Ivan Tomko Mrnavić i sam ga odnio u Rim. Pismo je uručio Papi, a on ga je predao Sv. oficiju, koji je 1633. otvorio dosje protiv Kašića. Stoga Kašić nije mogao doći do tog pisma, nego je samo doznao sadržaj, pa odgovara u *Apologiji* na prigovore.

godilo ono što je sv. Jeronim posvjedočio da se dogodilo u njegovo vrijeme, da je doista bilo toliko primjeraka koliko i kodeksa, kada je svatko po svom nahođenju dodavao ili oduzimaao. A vjerodostojnost staroga i izdanja Vulgate uvijek je bila takva od gotovo tisuću i dvjesto godina, tako istaknuta vrsnost, da kod pravičnih sudaca ne može izazvati sumnju da ga treba daleko više cijeniti od svih ostalih latinskih. Knjige koje su u njemu sadržane (kako je od naših starijih kao vlastoručno nama predano) prihvaćene su djelomično iz prijevoda ili dotjerivanja sv. Jeronima, a djelomično su zadržane iz nekoga vrlo staroga latinskog izdanja koje sv. Jeronim naziva zajedničkim i Vulgatom, sv. Augustin Italom, a sv. Grgur starim prijevodom. Ako je sveti Tridentski sabor proglasio vjerodostojnim jedino ovaj, onda onaj slavenski, dalmatski ili hrvatski, koji bi s ovim bio najviše sukladan, trebaju pravični sudci smatrati i potvrditi kao najbolji i pretpostaviti ga svima ostalima jer je marljivim radom odabran iz drugih i jer se pojavio napisan s ne manjim trudom na većma općem i boljem narječju nego različiti hrvatski prijevodi. Naime, tolika raznolikost i različnost prijevoda stvara i sada veliku zbrku u hrvatskim Crkvama i još će veću stvarati u budućnosti ako ugled Svete Apostolske Stolice ne odredi i potvrdi hrvatskom narodu jedan među svima izdvojen i pouzdan prijevod koji se najviše slaže i podudara u riječima i rečenicama s vjerodostojnim izdanjem Vulgate. Uistinu za ovakav hrvatski prijevod moći će se s najvećim pravom reći da se slaže i podudara s latinskim prijevodom sv. Jeronima Dalmate i nazvati ga Jeronimovim. Ovdje moram nabrojati neke slavenske prijevode da se jasnije pokaže zbrka u raznolikosti prijevoda.

1. Na prvom mjestu našao bi se onaj (iz koga je uzet tekst Misala i Brevijara prema starom Rimskom obredu iz gotovo osamstotih godina), kažem anonimni, koji nema nekog određenog pisca među starim latinskim piscima (kako je ranije pokazano u *APOLOGIJI* protiv lažnog mišljenja puka i mlađih koji su rekli da pripada Dalmati Jeronimu i da je namijenjen Dalmatincima), koji je u Hrvata, Čeha, Moravljana i Kranjaca, kako mi je rečeno, slovima *glagoljaškim* ili Konstantina Filozofa rukom pisan od godine..., a smatra se da je tiskan prije otprilike sto i četrdeset godina, te kojega se narječje ili način govora vrlo razlikuje od narječja hrvatskoga, dalmatinskoga i bosanskoga.
2. Drugi je prijevod, isto tako bezimen, onaj koji je tiskan ćiriličkim slovima, a kojega se kodeks, tiskan prije stotinu godina⁴⁹, čuva u

⁴⁹ To je Ostroška biblija koja je ćiriličkim slovima tiskana od 1580. do 1581. u gradu Ostrogu, a rutenski bazilijanci donijeli su je u Rim kao Bibliju sv. Ćirila i Metoda. Međutim, ona je priređena prema prvom potpunom rukopisnom Kodeksu slavenske Bi-

tiskari Svete Kongregacije za širenje vjere. U njemu sam pročitao samo početak Postanka i Evanđelja sv. Ivana Apostola.

Oba ova početka sasvim su istovjetna obim početcima, prema načinu govora, prema riječima što se nalaze u Misalu i Brevijaru glagoljaškom ili hrvatskom ili slavenskom: stoga sumnjam, ne razlikuju li se oba ova prijevoda samo u slovima i nije li stariji ovaj glagoljaški, koji su Konstantin Filzof i sv. Metod, nadbiskup Moravljana, ostavili napisan svojim pismom svojim Slavenima. Do sada nisam pronašao pouzdanog pisca ovoga prijevoda. Ipak, znam da se u liturgiji i u službi Božjoj ovim ćiriličkim ili radije grčkim pismom služe u ilirskim provincijama Hrvatskoj, Srijemskoj Slavoniji, Bosni, Hercegovini, Srbiji i obje Bugarske, Traciji, Makedoniji, koje se nalaze s ove strane Dunava, i u onima s one strane Dunava: Vlaškoj, Moldaviji ili Bogdaniji⁵⁰, Ruteniji, Rasciji, Rusiji i Moskoviji, Srbi ili Srbljani, koji ne slijede latinski, već grčki obred. Srbi se u rječniku i načinu govora malo razlikuju od Bosanaca, čije narječje, po mome sudu, treba smatrati općenitijim i boljim među hrvatskim narječjima.⁵¹

U svojim većim samostanima, srpski monasi u knjižnicama imaju stare i očuvane zbornike ispisane ćiriličkim slovima, kako se govori, i prijevode knjiga Aristotela i ne malo drugih filozofa, svetih otaca Bazilija, Krizostoma, Nazijanca, Ćirila i ostalih istočnjaka. Imaju i sveske starih Koncila, knjige povijesne i stare, a i poneke novije. Vidio sam rukopis života Aleksandra Velikoga, koga u Latina nema, i mnoge druge.

3. Treći prijevod čini mi se da je složen od ova dva, onaj koji se nalazi u Misalu i Brevijaru, s nekim zamijenjenim glasovima koje doista treba izmijeniti u tiskanim (ljeta Gospodnjeg 1531. u Misalu⁵² i godine 1493. u Brevijaru; u Veneciji kod Andree de Torresianis de Asula⁵³)

blije koji se naziva Genadijeva biblija jer ju je sastavio novogorodski arhiepiskop Genadije (1484. – 1505.) u suradnji s hrvatskim dominikancem Beniaminom de Croatia. (Rozov 1933:332–333). Primjerak Ostroške biblije nalazi se danas u Vatikanskoj biblioteci pod signaturom Stamp. Barber. A IX 37.

⁵⁰ Moldavija na ukrajinskom naziva se Bogdanska, a to je moglo dati latinizirani oblik Bogdania. (To rješenje dobio sam od dr. Valentina Putanca, na čemu sam mu iskreno zahvalan.)

⁵¹ Bosanski govor, uz Kašića, hvali također Jakov Mikalja, jer 1637. g. u predgovoru adaptacije Alvarezove gramatike »pro Illyricis« piše da je »u Bosni naš jezik ljepši«. Slično veli Mikalja u predgovoru »Blaga jezika slovinskoga«, Loreto-Ankona, 1649–1651.

⁵² *Misal hrvacki* Šimuna Kožičića, Rijeka, 1531.

⁵³ *Brevijar hrvatski po zakonu rimskog dvora* Blaža Baromića, 1493.

slovima glagoljaškim ili konstantinskim, a ne jeronimskim.

4. Četvrti prijevod, od pamtivijeka star, bio je u Dalmata rukopis Evanđelja, Poslanica i Proroka iz Latinskog misala, napisanih latinskim pismom i dalmatskim narječjem. Kasnije je ta Evanđelja i ostalo, pozorno ispravljeno istim latinskim slovima, netko anoniman tiskom objavio nakon ljeta Gospodnjeg 1495.⁵⁴

Zatim ih je ponovo, s velikom pomnjom, pregledao ljeta Gospodnjeg 1543. gospodin Benedikt Zborovčić Trogirski, Dalmata, a tiskali Ivan Antonije i Petar, braća de Nicolinis de Sabio, na trošak D. Melkiora Sesse, u Veneciji, mjeseca listopada.⁵⁵

Napokon je, također u Veneciji, ljeta Gospodnjeg 1613., velečasni otac, fra Ivan Bandulavić Skopljanac, reda franjevac opservanata Bosanske provincije, s mnogo većom pomnjom, mnogo boljim narječjem i većma općim načinom govora izdao na svjetlo dana nov prijevod Evanđelja i Poslanica itd. iz Latinskog misala, mnogo dodavši i ispravivši u spomenutim tiskanim djelima.⁵⁶

Ova su dva posljednja prijevoda, tiskana latinskim slovima, koja

⁵⁴ Premda nas zbunjuje tekst: »ab anonimo post an. Domini 1495.«, ipak je riječ o Lekcionaru Bernardina Splićanina iz 1495. Incipit: »Vulgarizatio Dalmatica Epistolarum et Evangeliorum atque Prephacionum et Benedictionum continentium in Missali.« Na kraju u eksplicitu piše: »Emendata et diligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatensem.« Iz toga izlazi da Bernardin sebe nije smatrao autorom, nego samo redaktorom djela. Pretisak je objavio Književni krug, Split 1991, a uredio ga je i predgovor napisao Josip Bratulić.

⁵⁵ Drugo izdanje *Bernardinova lektionara* priredio je 1543. god. trogirski kanonik Benedikt Zborovčić.

⁵⁶ U nabranju Kašić je preskočio treće izdanje koje je priredio Trogiranin Marko Andriolić u Veneciji 1586. (vidi Bratulić 1994). Posebno hvali Lekcionar Ivana Bandulavića u štokavskoj ikavici iz 1613., i hvali njegov bosanski jezik. Na zahtjev tajnika Propagande F. Ingolija Kašić je napisao »Correttione«, tj. ispravak 1. Bandulavićeva izdanja (Horvat:217–230). Bandulavić je nešto mijenjao 2. izdanje iz 1626.

Pistole i Evangelja objavila je Elizabeth von Erdmann-Pandžić, Köln : Böhlau Verlag, 1997., u dvije knjige: u prvoj je pretisak Bandulavićeva Lekcionara iz 1613., a u drugoj je Darija Gabrić Bagarić objavila studiju *O Razlikama između prvoga (1613) i drugoga (1626) izdanja Bandulavićeva lektionara*, str. 82–97, a zatim slijedi *Rječnik Pištola i evanđelja*, str. 99–234.

Spomenimo da je prvo izdanje Bandulavićeva Lekcionara 1613. tiskao Bartolomeo Albertović, kojega je naslijedio Marko Ginammi, koji je tiskao drugo izdanje Bandulavićeva Lekcionara 1626. i dosta drugih hrvatskih knjiga. Taj poznati venecijanski tiskar-nakladnik-knjižar preporučivao je Propagandi »bosanski jezik«.

Spomenimo još ovu zanimljivost: Albertović i Marko Ginammi bili su hrvatskoga podrijetla. Ginammi je znao hrvatski, a i sina je poslao franjevcima u Bosnu da tri godine uči hrvatski i turski. I Kašić je poznavao Ginammija jer je kod njega tiskao neke knjige (Hrvatski biografski leksikon 1998:681b–682b).

- sam drugdje vidio i pročitao, bila u uporabi u Dalmata i Bosanaca te su još uvijek u mene i drugih našijenaca.
5. Peti je katolički prijevod na poljskom jeziku, koji u mnogim izrazima tvrde oponaša dalmatski jezik. Taj je napisan ljeta Gospodnjeg 1599. i tiskan s tumačenjima i bilješkama protiv krivovjernih prijevoda što ih šire krivovjerci.⁵⁷
 6. Šesti je prijevod slovenski, ako se ne varam, u Koruškoj, što ga je prije šezdeset godina načinio krivovjernik.⁵⁸ To, naime, pisac Slovenske Gramatike⁵⁹ tvrdi u predgovoru iskazujući veliku radost i izjavljujući da su Mojsije⁶⁰, proroci, apostoli i evanđelisti počeli u svoje vrijeme govoriti slovenskim jezikom. Sjećam se da sam to čitao oko ljeta Gospodnjeg 1606. Ipak, takvu Bibliju nisam vidio.⁶¹
 7. Sedmi prijevod su tiskali u Tiringiji u Njemačkoj luteranski krivovjerci dalmatinskim narječjem. Ovaj nije dospio u moje ruke, ali mi je veleštovani fra Rafael Levaković, imenovani biskup⁶², pripovijedao da ga je imao i pročitao prije malo godina.⁶³

⁵⁷ To izdanje priredio je Jakob Wujek, SI, Krakow, 1593. — 1599.

⁵⁸ BIBLIA, TU IE, VSE SVETU PISMU, STARIGA in Noviga Testamenta, Slovenski tolmažena, skusi IURIA DALMATINA. Witemberg, 1584. Ako je točno (što Kašić piše) da je to bilo »ante annos sexaginta«, onda njegov spis DE VARIIS VERSIONIBUS možemo uvjetno staviti u 1644. godinu, ako ne pronađemo drugi jasniji podatak.

⁵⁹ Adam Bohorič (oko 1520. — oko 1600.), slovenski protestantski pedagog i pisac prve slovenske gramatike (ARTICAE HORULAE, 1584., Wittenberg) pomagao je Jurju Dalmatinu 1575. — 1584. pri tiskanju Biblije, i u nju uveo svoju redakciju latiničkog pravopisa, koji se u Sloveniji upotrebljavao do sredine 19. stoljeća, a nazivan je »bohoričica« (Leksikon JLZ 1974:114b).

⁶⁰ U rukopisu stoji *Mapesa*, ali je to očito pogreška prepisivača.

⁶¹ Primjerak te Biblije postoji sada u Biblioteci Propagande (signatura: H 9 g 11), ali je naslovni list odrezan, pa je kod uveza kao naslov stavljen SVETI PREROKI V SLOVENSKI IESIK TOLMAZHENI, SKUSI IURIA DALMATINA, Witebergae, anno MDLXXXIII. A izvorni odrezani naslovni list pronašao sam u arhivu Sv. oficija u dosjeu Bartola Kašića, ali bez ikakve signature.

⁶² Levakovića je car Ferdinand III. 1637. godine imenovao smederevskim biskupom, ali je to imenovanje bilo nevaljano jer je Smederevo bilo pod Turcima, stoga imenovanje Rim nije potvrdio. Tek 15. VI. 1647. Levaković je u Rimu bio imenovan ohridskim nadbiskupom, kako donosi H. Gauchat u *Hierarchia catholica*, vol. IV, str. 67. Ali Levaković nikad nije tamo stigao. Umro je u Zadru krajem 1649., čekajući na mogućnost da otputuje u Ohrid. U predgovoru redakciji svojega Časoslova piše: »Mi, Rafail Levaković, blagodatiju Božiju arhiepiskop ohridski...«. Kardinali Propagande, kojima je dao tekst na uvid da ga odobre, zahtijevali su da to svoje imenovanje izostavi (naredili su: »deleatur«), jer je časoslov dovršio prije imenovanja. No kao što vidimo, imenovanje je ostalo u tekstu.

⁶³ Antun Dalmatin i Stjepan Konzul tiskali su u Ungnadovoj hrvatskoj protestantskoj tiskari u Urachu kraj Tübingena prijevod Novog zavjeta: *Prvi del Novoga teštamen-*

8. Na osmo mjesto mogu se staviti mnogobrojni rukom pisani prijevo-
di ne baš cijelog Svetog pisma, nego pojedinih dijelova. Naime, net-
ko je napisao Mojsijevo Petoknjižje, netko drugi Psaltir od stopede-
set psalama. Neki Knjigu o Jobu, Juditu, Rutu, a drugi Knjige kralje-
va i sudaca, neki Knjige mudrosti, itd. A neki, napokon, cijeli Novi
zavjet. Jedni samo Evanđelje po Ivanu, drugi samo Djela apostol-
ska, a neki samo Otkrivenje sv. Ivana. Ove sam ja, kao anonimne, vi-
dio i čitao u Dubrovniku.
9. Deveti prijevod, izabran od gotovo svih prije spomenutih, po nalo-
gu Svete kongregacije napisan je boljim i općenitijim načinom izra-
žavanja te u hrvatskim provincijama lakšim za razumijevanje no
što je bilo koji od gore navedenih. Taj su, osobito s obzirom na cijeli
Novi zavjet, odobrila i pohvalila dva nadbiskupa, dubrovački, i bar-
ski primas Srbije. Prvi svjedoči da ga je pročitao, a drugi je, na osno-
vi sebi pribavljenog svjedočanstva mnogih bogoslova vještih latin-
skom i hrvatskom jeziku, proslijedio Svetoj kongregaciji u Rim odo-
brenje, kojega je ovo primjerak⁶⁴:

TOMA CELEZIJE, MILOŠĆU BOŽJOM I APOSTOLSKE STOLICE
nadbiskup dubrovački

Kada smo prema odredbi Svete kongregacije za širenje vjere naložili
nekim svećenicima bogoslovima dovoljno vještim latinskom i hrvatskom
jeziku da brižan i točan odabrani prijevod (iz starih hrvatskih prijevoda)
Novoga zavjeta izdanja Vulgate s latinskog teksta na hrvatski ili slavenski
jezik sa samim autorom pročitaju i dovrše, uradili su oni, doista s najve-
ćom marljivošću i trudom, ono što smo naložili i, na naše požurivanje, to
dogotovili u dvije godine te posvjedočili da su pročitali i ispitali od riječi
do riječi. Štoviše, samo su ovaj prijevod (ukinuvši neke druge, kojima ne-
dostaje mnogo i koji se udaljuju od pravoga smisla), na slavu Božju te za
širenje, čuvanje i obranu katoličke vjere od krivovjeraca, raskolnika i ne-
vjernika, odobrili hrvatskim katoličkim svećenicima i ostalim vjernicima
kao vrlo prikladan i vrlo potreban, i ocijenili ga itekako dostojnim da se
objelodani.

Mi njihov sud i odobrenje s pravom hvalimo, odobravamo i ovim na-
šim pismom vrlo rado potvrđujemo čuvajući ipak svako poštovanje u bo-
lju prosudbu Svete kongregacije.

Izdano u Dubrovniku, dana 20. srpnja 1631., Toma, nadbiskup dubrovački.

ta glagoljicom 1562. i ćirilicom 1563., a *Drugi del Novoga teštamenta* glagoljicom i ćiri-
licom 1563.

⁶⁴ Pismo se nalazi u Arhivu Propagande SOCG, vol. 349, f. 211r.

PRIMJERAK DRUGOG ODOBRENJA

Ovaj, vlastoručni nadbiskupov, kod mene je.⁶⁵

Po nalogu veleštovanog gospodina Franje Ingolija, tajnika Svete kongregacije za širenje vjere, pročitao sam (odabrani) Novi zavjet, na hrvatskom jeziku, vrlo štovanog oca Bartolomeja Kašića, bogoslova Družbe Isusove, za koji prijevod (odabran među starima) svjedočim da je zajednički, prikladan i lak za razumijevanje provincijama dubrovačkoj jamačno, Hercegovini, Bosni i Srbiji, te smatram dostojnim da se preda u tisak. U kojih, itd.

Izdano u Rimu, dana 17. ožujka 1633.

Petar, barski nadbiskup, primas Srbije

+ Mjesto pečata

Prikladnim mi se čini da na ovome mjestu prepisem četiri

PISMA SVETE KONGREGACIJE PREDANA DUBROVAČKOM NADBISKUPU

na talijanskom jeziku.

Presvjetli i Prečasni gospodine subrate.

Kad je u ovoj svetoj kongregaciji bilo predstavljeno pismo p. Bartola Kašića iz Družbe Isusove, o (izabranom) prijevodu Novoga zavjeta na hrvatski jezik, ova moja Uzorita gospoda, nakon što su dovoljno razmisli-la o potrebi toga prijevoda, odlučili su povjeriti Vašem Gospodstvu brigu da ga usavrši pa kad bude dovršeno da se može poslati na ponovnu provjeru, a zatim tiskati kad bude dobro napravljeno. Stoga im se dopada da prihvate tu dužnost i s teškim naporom da bi prijevod što prije bio gotov. Stoga sveta kongregacija daje svako potrebno dopuštenje da se delegira za određeni posao ne samo spomenuti Otac nego i drugi koji će se vama, a i samom Ocu činiti prikladnim da se predloži. Želim od srca da se to dovrši.

Rim, 11. travnja 1629.

Vašega Gospodstva

najodaniji brat

Kardinal Bandino Francesco Ingoli, tajnik

⁶⁵ U arhivu Propagande SOCG, vol. 394, f. 211v.

KOPIJA DRUGOG PISMA ISTOME NADBISKUPU DUBROVAČKOM

Presvijetli i Prečasni gospodine Subrate.

Nakon što je bilo predstavljeno pismo Vašeg gospodstva od 12. listopada s memorijalom p. Kašića ovoj Svetoj Kongregaciji⁶⁶, ova moja Uzorita gospoda su odredila da se zamoli p. Generala da pozove dotičnog p. Kašića u Rim i da mu zapovijedi da donese (izabrani) prijevod Novoga zavjeta na hrvatski jezik, koji su tamo pregledali teolozi, da se s njegovim Vrhovnim nadzorom može dati u tisak. Odan sam Vašem gospodstvu i preporučujem se.

Rim, 7. prosinca 1630.

Vašega Gospodstva odani Subrat

Kardinal Ludovisio

Francesco Ingoli, tajnik

KOPIJA TREĆEG PISMA ISTOME NADBISKUPU

P. General isusovaca treba pomoć p. Kašića u onom gradu, nismo ga mogli navesti da mu dadne dopuštenje da dođe ovamo, stoga moja Uzorita Gospoda žele da Vaše Gospodstvo potakne istoga oca da pošalje Novi zavjet u Rim, jer kada se bude vidjelo da se bez njega ne može čitati tekst, bit će lakše dobiti željeno dopuštenje od istoga Generala.

Rim, 8. kolovoza 1631.⁶⁷

KOPIJA ČETVRTOG PISMA ISTOM NADBISKUPU IZ 1632.

Primili smo prijevod hrvatskoga Novoga zavjeta, koji je vrlo drag ovoj mojoj Uzoritoj gospodi, te daju dužne zahvale Vašem Gospodstvu za marljivost kojom ste usavršavali i pregledali. Žele da zahvalite u njihovo ime p. Kašiću kao i drugima koji su se namučili na tome, i osiguravaju da će ova Sveta Kongregacija držati u dužnom sjećanju njihove napore, i da neće uzmanjkati da ih unaprijedi ili počasti kad se pruži prilika. Budući da je prijevod Svetog pisma, kako Vaše Gospodstvo znade, veoma važan, dolikuje da se prije tiskanja ispita sa svim mogućim trudom i pažnjom, ista Sveta Kongregacija je stoga odredila neke osobe vješte jeziku, a druge upućene u svetu Teologiju i Sveto pismo da ispituju rečeni prijevod u dva posebna povjerenstva, itd.

⁶⁶ Sjednica je bila predviđena 21. studenog, a održana je 12. studenog 1630. ACTA, vol. 7, f. 166v, točka 17.

⁶⁷ Odgovor je napisan 26(?) kolovoza 1631. Nalazi se u SOCG, vol. 73, f. 104.

[NASTAVLJA SE TEKST APOLOGIJE PREKINUT UMETNUTIM PIS-
MIMA]:

Ali kad je napokon gospodin nadbiskup Celezije pošao u Rim ›Ad Li-
mina Apostolica‹, Sveta kongregacija je, na njegov zahtjev, odlučila da
spomenuti odabrani hrvatski Novi zavjet iziđe na svjetlo u njezinoj tiska-
ri, te bi doista i bio objavljen da se nije dogodila smrt gospodina Celezija
(1633. godine) i da se nije ispriječio *Memorijal nekih narodnih zlotvora*, pod-
nesen našem Presvetom Gospodinu (Papi), i tako do sada zapriječio djelo
vrlo potrebno i vrlo korisno.

(10) Na deseto i posljednje mjesto mogu se staviti prijevodi pojedinač-
no pisani rukom svećenika propovjednika i župnika, kao i drugi koji goto-
vo svakodnevnom zloporabom nastaju tijekom misnih slavlja, u nedjeljne
i blagdanske dane, nepripravljenim⁶⁸ prevođenjem latinskih riječi iz La-
tinskoga rimskog misala na hrvatski govor. Ovo su, pak, po starom običa-
ju, prisiljeni činiti i učeni i neuki župnici, bilo da slavensku knjigu, zvanu
Evangelistar, nemaju tiskanu, bilo da zaista ne žele imati pri ruci ni ovu
ni rukom pisanu. Naime, na molbu naroda, kako učeni tako i neuki, češće
nespretno suhoparno te s krivim i pogrešnim tumačenjem razlažu Božju
riječ na slavenskom. A boje se kada to ne bi činili bilo kako, da bi ih narod
smatrao nezalicama i nevještima latinskom jeziku, kakvih je mnogo sve-
ćenika što ih zbog potrebe rede biskupi, a koji jedva da znaju čitati latinska
slova, tako da se na njih s pravom može primijeniti ona poznata ›čitati, a
ne razumjeti znači zanemariti‹. Protiv ovako nespretnih i nevještih tuma-
ča blažene uspomene gospodin nadbiskup Tempestinus donio je dekret na
Dubrovačkoj sinodi i zabranio im ovakve nepripremljene prijewe i nalo-
žio da se koriste Dalmatinskim evangelistom dok ne iziđe novi, na du-
brovačkom narječju, što ipak još nije tiskom objavljen. Među ostalim, pak,
besmislicama što se događahu, dogodila se i ova, od svih najgora, što ću ju
opisati. Pjevao je neki svećenik sveznalica u Dubrovniku, na slavenskom,
evanđelje iz Latinskog misala, u utorak, poslije prve nedjelje u korizmi, o
posljednjem danu Suda, i kada se tumače one zadnje riječi ›I ići će ovi na
vječnu kaznu, pravedni, pak, u vječni život‹, a rekao je ›i dobri i zli poycc-
hi chie u xivot vicni‹, to jest ›I dobri i zli ići će u život vječni‹. Čuvši ovo,
svećenici i niži klerici koji su stajali uokolo, nasmijaše se, a svjetovnjaci se
među sobom zgledahu, silno začuđeni izrečenom tako krivom tumačenju.
Drugi seoski svećenik, u selu, pred gospodinom arcidakonom i nekim ka-
nonikom, na molbu seoskog puka da mu Evanđelje slavenski razloži, ne

⁶⁸ Kašić ima latinski izraz »ex tempore« što znači nepredviđeno prevođenje, im-
provizacija. U gimnazijama, barem klasičnim, upotrebljavao se izraz »ekstemporal«
za nepredviđeni pismeni test.

znajući prevesti, odgovori: ›U Evanđelju stoji da se vi koji imate žene uzdržite od ženidbenih dužnosti u petak i subotu.‹ Ovo je rekao da se ne oda tumačenjem pred spomenutom gospodom, kako je inače imao običaj, ne znajući latinski jezik. Stoga se s pravom o Hrvatima može reći ona proročka: ›Maleni zatražiše kruha, a nije ga bilo tko bi im razlomio.‹⁶⁹

[III.] NEKA MI JE DOPUŠTENOM IZVUĆI NEKOLIKO ZAKLJUČAKA iz onoga što je dosad rečeno

Prvi zaključak. Ako je raznolikost i različitost mnogih latinskih prijevoda u Crkvi Božjoj mogla stvoriti veliku zbrku, zašto se isto ne bi moglo dogoditi među Hrvatima? Stoga je nužno Hrvatima dati jedan odabran, pouzdan, dobro preveden i protumačen prijevod, da se ukloni pometnja mnogih. Tu je potrebu najbolje opazila Sveta kongregacija i odredila da se jedan, odabran među mnogima, općenitijim narječjem, najbrižnije priredi, kojim bi se, dakako dotjeranim i tiskom objavljenim, i poništile pogriješke drugih i lakše zabranile zloporabe neprikladnih i nepripremljenih, te vrlo jasno, svjetlom istine, oborila krivovjerja, raskoli i ostala kriva učenja.

Drugi zaključak. Ako je u Hrvata tolika potreba za odabranim prijevodom, sukladnim s autentičnim Vulgata izdanjem Svetog pisma, kolika će biti, dragi Bože, korist koju će osjetiti hrvatska Crkva iz istog dobro prevedenog i protumačenog? Doista smatram da će biti najveća, i ne manja od one koju je Bog udijelio Latinskoj crkvi po sv. Jeronimu Dalmati, vrlo velikom učenjaku, u prevođenju i izlaganju Svetog pisma. Čini se da je ovo zaista vrlo primjereno duhu Tridentskog sabora, koji na 4. sjednici smatra da može biti od velike⁷⁰ koristi Crkvi Božjoj ako se od svih latinskih izdanja svetih knjiga koje su u opticaju pojavi ono koje se ima smatrati autentičnim. Tko ne vidi da će Hrvatima to isto biti vrlo korisno ako im se da jedan doista dobro priređen prijevod, koji najviše odgovara autentičnom latinskom.

Treći zaključak. Sveto pismo je od mnogostruke koristi. Sv. Pavao navodi četiri glavne. 2 Timoteju 3: ›Svako Pismo od Boga nadahnuto korisno je za pouku, za karanje, za popravljivanje, za odgajanje u pravednosti, da čovjek Božji bude savršen, opremljen za svako dobro djelo.‹ Što se može nazvati većim i korisnijim na dobrobit svećenika i pučkih propovjednika koji, bez Svetog pisma, što bi mogli učiti kršćanski puk? Ali dodajmo i drugo. Kori-

⁶⁹ U spisu »Non est expediens ut imprimatur...« upravo je taj tekst izostavljen iz dekreta Tridentskog koncila. Vidi bilješku 59.

⁷⁰ Doslovni prijevod je »nemalo«, a to ustvari znači »veliko«.

sno je uistinu za obraćanje duša, za pružanje mudrosti malenima; za učvršćivanje vjere, za prijetnju i strašenje, za kršenje tvrdog srca, za liječenje srdaca, za tješjenje izmučenih, za razveseljavanje, odvrćanje, poticanje i soljenje, prosvjetljavanje, raspaljivanje, obranu od đavla, razdiranje i osvajanje srdaca, rađanje sinova u Duhu, za hranu duše, za jačanje, za davanje vječnoga života. A nikakva se korist ne može od ovoga postići ako se čita na tuđem jeziku i ne razumije ono što se čita. Koja korist od skrivenog blaga i zatvorenog i zapečaćenog izvora? A to se u Hrvatskoj zaista događa mnogim svećenicima.

Četvrti zaključak. Hrvatski župnici i propovjednici moraju riječ Božju narodu propovijedati na sigurnom hrvatskom jeziku (onima koji ne razumiju hebrejski, grčki i latinski). Iz kojeg će inače Svetog pisma uzimati riječi, izreke, primjere, slike, dokaze, potvrde za dokazivanje i osvjetljavanje govora svoje propovijedi? Ako ne budu sve hrvatski razložili, narod će ih izvižditi i otići s propovijedi, što se dogodilo sv. Metodu, apostolu Moravaca, dok je na latinskom slavio ili pjevao službu Božju. Stoga je od Apostolske Stolice sâm izmolio da sve svete obrede vrši na slavenskom jeziku. A obavljaju se čak i u ovo naše vrijeme, poslije skoro osamsto godina. No dopustimo da neki župnici nešto i razumiju latinski. Zaista, nikako nije uputno da bilo koji župnik od latinskih riječi i izreka tvori hrvatske izraze i izreke. Naime, tada će biti onoliko prijevoda Svetog pisma koliko u provincijama župnika i propovjednika. Osim ako im se ne da jedan pouzdan prijevod, dobro protumačen od Apostolske stolice, zajedno s latinskim izdanjem⁷¹ ondje zatim tiskanim, kako je Sveta kongregacija odlučila prije nekoliko godina, iz kojeg će Hrvati razumjeti latinski, i naučiti ga, a bilo koji drugi svećenici nehrvati, s velikim dobitkom i korišću, ako im se bude svidjelo, prevodeći riječi riječima, moći lakše naučiti hrvatski jezik.

Peti zaključak. Otkada su Turci zauzeli veće hrvatske provincije, nema nikakvih škola osim u primorskim gradovima Dalmacije, a i u njima se jedva uče i podučavaju samo gramatičke osnove latinskog jezika. Vrlo su rijetki oni koji iz njih putuju u Italiju ili drugamo na akademije. A ni oni se ne odaju ozbiljnijim studijima da bi išli na potporu vjernicima pod turskom vlašću, već da bi se vratili u domovinu. Stoga je vrlo malo Hrvata koji imaju mogućnost naučiti strane jezike, a vrlo je mnogo župnika potrebno u Bosni, Srbiji, Traciji, Makedoniji, Slavoniji Srijemskoj i drugdje. Tako da biskupi, nuždom prisiljeni, već gotovo dvjesto godina promiču kojekakve neznalice u svete redove i župe te se na taj način zgrada katoličke vjere pomalo razara i ruši.

⁷¹ Kašić je želio da se njegova Biblija tiska dvojezično, latinski i hrvatski.

Neka šesti zaključak bude i posljednji. Naime, Dalmatinci, kao i svi Hrvati i Slavonci, trebaju osobito žudjeti za hrvatskim prijevodom, velikim trudom i radom odabranim od starih hrvatskih, te nedavno usklađenim s autentičnim latinskim prijevodom izdanja Vulgate, koji je sv. Jeronim Dalmata, veliki naučitelj, velikim dijelom vjernije preveo s hebrejskoga na latinski jezik i dao Latinima, ljudima svojega jezika, a ne Dalmatincima (kako sâm svjedoči u pismima Paulinu i Dezideriju te u Galeatskom prologu i drugdje vrlo često) te ga Latinska katolička crkva u naše vrijeme prihvatila, a rimski prvosvećenik obznanio i svim vjernicima objelodanjen predao kao jedini autentičan. Naime, sv. Izidor naziva ga na više mjesta jeronimskim prijevodom i pretpostavlja ga svim ostalima, te potvrđuje da ga kršćanske Crkve zajednički prihvaćaju i valjanim priznaju jer je jasniji u riječima i istinitiji u izričajima. A Sofronije, muž vrlo učen, primjećujući da Jeronimov prijevod priznaju vrlo dobrim ne samo Latini, nego i Grci, toliko ga je cijenio da je probranim jezikom preveo Psaltir i Proroke s Jeronimova latinskog prijevoda na grčki. Sv. Grgur, papa, kaže pak da je prijevod sv. Jeronima s hebrejskog jezika doista nov latinski, ali posve dostojan, komu se ima u svemu vjerovati. A sveti Augustin sv. Jeronima naziva vrlo učenim čovjekom, znalцем triju jezika, te potvrđuje da je njegov prijevod istinit i po svjedočanstvu samih Židova. Zašto, dakle, Sv. Apostolska Stolica, zahvalnog duha prema sv. Jeronimu Dalmati, ovaj isti prijevod ne bi dala njegovim Dalmatima ili Hrvatima na hrvatskom? Kad je to tako, svi Hrvati koji ne znaju latinski jezik žarko žele i ištu ovaj odabrani prijevod Novoga i Staroga zavjeta, napisan dalmatskim i hrvatskim jezikom, za koji smo pokazali da je vrlo potreban i vrlo koristan hrvatskim svećenicima i propovjednicima, te mole Sv. Apostolsku Stolicu i sv. Kongregaciju za širenje vjere da ga tiskom objelodani.

PRIGOVORI I ODGOVORI

Ako bi tko predbacio vrlo umjerenu zabranu sretne uspomene Pija IV. i druge u Indeksu zabranjenih knjiga, odgovor je prvo: Pravilo je 2. da se općenito ondje zabranjuju samo oni domaći prijevodi Biblija⁷² koje su preveli krivovjerci. Nadalje, domaći se, koje su preveli katolici, općenito ne zabranjuju, osim onima za koje se čini da će im njihovo čitanje biti na štetu umjesto na rast vjere i pobožnosti. Osim toga, ako biskupi ili istražitelji pristanu i daju dopuštenje bilo posebice većini, bilo općenito svima, i daju dopuštenje i slobodu, riječju ili činom, da se čita domaća katolička Biblija, kao što je ovaj odabrani hrvatski ne posve nov prijevod, posve je očito da je tada dopušteno, ili svima ili većini, čitanje domaćih prijevoda Biblije, što već vidimo u Njemačkoj, Mađarskoj, Poljskoj, Francuskoj, Flandriji i posvuda drugdje. Ondje biskupi, župnici i ispovjednici ne samo da ne osuđuju ako tko čita Ecka ili Dietemberga a da nije izričito tražio dopuštenje nego to osobito odobravaju i hvale, kao da je to dopuštenje opće, i ne kaŕnjavaju nikakvom kaznom. Što dostatno potvrđuje Belarminov branitelj Grethserus knj. 2, gl. 15, str. 787. i 838. te što potvrđuje i samo iskustvo prema Knjizi dekretalija 1, sv. Grgura ›O službi suca ordinarij‹, naslov 31, gl. 14. ›Budući da su — kaže — u većini krajeva, unutar iste biskupije i države, izmiješani narodi različitih jezika, koji u jednoj vjeri imaju razne obrede i običaje, strogo nalažemo da pontifici (biskupi) takvih država ili biskupija priskrbe pogodne muŕeve koji neka im, prema različitosti obreda i jezika (ovo treba naznačiti za hrvatski jezik već iz starog običaja) slave službu Boŕžu i podjeljuju crkvene sakramente podučavajući ih riječju (govorom domaćeg jezika) i primjerom (dobrim i poboŕnim običajima).‹⁷³

Kao drugo, poneki predbacuju da nije korisno da svatko čita Pjesmu nad pjesmama i mnogo toga drugog, čime se zli mogu zlo poslužiti i u gorem dijelu prihvatiti. Odgovara se da ništa ne priječi da se zli mogu i dobrim loše poslužiti. U protivnom, oni koji razumiju latinski jezik ne bi smjeli čitati latinsku Vulgatu, niti Talijani vulgatu vulgaris, Italiku. Pa ipak se i jedna i druga tiskana čita i dopušta čitati. Zašto se na isti naćin ne bi hrvatskim svećenicima dopustilo da čitaju hrvatsku, koju je najbliŕljivije odabrao među starim hrvatskim prijevodima i uskladio s latinskom Vulgatom katolićki bogoslov i hrvatski ispovjednik u Bazilici sv. Petra u Rimu, a svjetovnjacima dopustilo, ne općenito, već samo onima koji bi se njome

⁷² U rukopisu stoji krivo *Biblione*.

⁷³ Cfr. Gregorii papae IX. DECRETALES, Augustae Taurinorum 1745, col. 151; CONCILIORUM OECUMENICORUM DECRETA, Bologna : Istituto per le scienze religiose. 1973. p. 239: Concilium Lateranense IV (1215), constitutio 9. De diversis ritibus in eadem fide.

mogli pobožno služiti po sudu župnika, ispovjednika te osobito biskupa ili inkvizitora?

Kao treće se predbacuje da je nepotreban izabrani hrvatski prijevod kada su dostatni drugi lijekovi:

1. Prvi, da se spale krivovjerni i drugi pogrešni prijevodi.
2. Da se velika marljivost usmjeri na poduku mladih u učenju latinskog jezika.
3. Da biskupi nagrađuju i štite mladiće koji se, iz Ilirskog kolegija ili od drugdje, u domovinu vraćaju dobro naobraženi.
4. Da se biskupi brinu o tome da dušobrižnici ili drugi marljivo i vjerno podučavaju djecu i narod u Kršćanskom nauku⁷⁴ i katekizmu te da to naročito bude za vrijeme misne žrtve, poslije Evanđelja, ali ipak kratko: što je preporučio Tridentski koncil, da bi tako narod znao ono što je potrebno za Spasenje.
5. Ako se pronađu kakvi domaći rukom pisani prijevodi, da se brižljivo i bez buke proslijede ocu inkvizitoru u Zadar ili Svetom oficiju u Rim.

Ovo su teorijski lijekovi, djelomice doista odlični, kada bi se mogli primijeniti u praksi.

Na prvo se može odgovoriti o potrebi: dovoljno je i ranije Sveta kongregacija za širenje vjere procijenila da je po njezinu nalogu odabran hrvatski prijevod potreban i da ga treba tiskati u njezinoj tiskari, zajedno s autentičnim latinskim tekstom, te je to mnogim dekretima odlučila prije deset godina, kako što smo gore rekli. Ako bi se taj prijevod doista objavio, katolici bi, u krajevima kršćanskih knezova i pod turskom vlašću, bez buke poderali i spalili i krivovjerne prijevode i sve ostale pogrešne. Ali ako odabrani katolički prijevod ne iziđe, tko će skupljati pogrešne ili krivovjerske predati da se spale, kada ne zna da su takvi, osobito pod turskom vlašću?

Na drugo se odgovara: Kad bi to bar bilo moguće! A i gdje su škole u kojima bi dječaci mogli steći naobrazbu? U primorskim gradovima Dalmacije jedva da uspiju naučiti prve osnove gramatike, zbog bezbrojnih poteškoća i dugotrajnosti, što ih hrvatski dječaci trpe učeći latinski jezik, koje im [osnove] mogu poslužiti samo za vlastitu naobrazbu, a ne da Hrvatima na hrvatskom propovijedaju riječ Božju ili da podučavaju narod, karaju, pridobivaju, izgrađuju. Stoga, zašto da se postiže s mnogim ono što se može postići s manjim? Jedini izabrani hrvatski prijevod bit će dovoljno kori-

⁷⁴ Doslovno stoji: Xpiana.

stan za naobrazbu, podučavanje, karanje, pridobijanje naroda, ako župnici i propovjednici bez ikakva poznavanja ili znanja latinskog jezika malo marljivosti usmjere na čitanje. Jer Sveto pismo, ako je dobro prevedeno i shvaćeno, na bilo kojem jeziku daje se na čitanje, za sve je korisno, kako kaže sv. Pavao u 2. Timoteju 3. Naime, Hrvatima je latinski ono što Latini- ma hebrejski jezik, grčki, njemački, ili i sam hrvatski. Molim, neka latinski i talijanski mladići nauče hrvatski jezik, u kojega je manje osnova za učiti. Dobri Bože, na kakve li će i kolike se poteškoće tužiti i izjavljivati: Što će nama u Italiji koristiti? ili Koja korist od hrvatskog jezika? Isto to reći će Hrvati s punim, pa i većim pravom: Što će nama, u našim hrvatskim provincijama, koristiti da naučimo latinski jezik s tolikim trudom? Dajte nam pouku Svetog pisma ne na latinskom, već na našem hrvatskom. Ni apostol Pavao ni ostali apostolski muževi nisu nas učili na hebrejskom, grčkom ili latinskom jeziku, nego su Hrvatima na hrvatskom govorili božanske tajne, velika djela Božja. Prijevodom Kristova Evanđelja na najkraći način bit ćemo poučeni, uvjereni, opomenuti i ojačani. Zašto su Latini preveli Sveto pismo s hebrejskoga i grčkoga na latinski, u ono vrijeme domaći, ako ne da lakše nauče i shvate te izbjegnu poteškoće u učenju stranih jezika što Latinima nisu mogli biti ni od kakve koristi? To isto valja reći i za Hrvate. Osim toga, gdje pod turskom vlašću hrvatski učitelji mogu dječake u školama podučavati latinskom jeziku? Kad sam s drugovima bio u Alba Graeca Beogradu⁷⁵, htjeli smo skupiti dječake u škole. Kršćanski su nas žitelji opomenuli da to ne činimo jer će ih Turci pograbit, rekoše, i, sabrane, za svoju sljedbu obrezati.

Na treće se odgovara ili bolje, odgovaraju nadbiskupi i biskupi primorske Dalmacije: (za šezdeset i više godina otkako je Ilirski kolegij u Loretu ili Rimu), koliko imaju župnika ili propovjednika riječi Božje u svojim biskupijama od vrlo malo pitomaca obrazovanih u samom Kolegiju? Ustanovit će se da je u pojedinim desetljećima zaista jedva jedan izišao koji bi se bavio tim poslanjem. Naime, traže mitre, vrebaju arciđakonate i kanonikate, a jedva da se ikoji može dovući u vrlo siromašne župe da radi u vinogradu Gospodnjem podučavajući i obrazujući narod. *Koliko ih je ili će ih biti od tako malo njih koje će moći nagraditi ili štititi biskupi?* Odakle, dakle, u pedeset ili stotinu i više župa da nađu župnike ako ne među neukim klericima kojima bi povjerali skrb za duše i po kojima bi se mogla zadovoljiti potreba što ju je pomnijvom pozornošću uvidjela Sveta kongregacija? Osim toga, od dvadeset ili trideset pitomaca Kolegija, kada će odgojiti onoliko naobraženih koliko je potrebno u drugim pokrajinama: Istri, Hrvatskoj i osobito u Bosni pod turskom vlašću, u obje Panonije ili Slavoniji, u obje Srbije,

⁷⁵ Latinski naziv za Beograd bio je *Alba Graeca*.

u Hercegovini, Traciji, Bugarskoj, Makedoniji, Hrvatskoj ili Albaniji, preko Dunava u Valakiji, Moldaviji, Rasciji ili Rusiji te preko Meotidske močvare⁷⁶ [Azorsko more] u Cirkasiji, u kojima je, gotovo svima, u uporabi gore navedena Biblija, napisana ćirilskim pismom, a odiše arijanizmom? Zar će, dakle, krivovjerci i raskolnici imati i moći objelodaniti slavenski ili ruten-ski prijevod Svetog pisma, a sami, pak, katolici latinskog obreda neće imati nijedan prijevod, izabran među starima, da ga suprotstave raskolničkom ili krivovjernom?

Na četvrto: Najbolje bi bilo kad bi o tome brinuli biskupi. No koliko je biskupa pod turskom vlašću koji bi o tome mogli brinuti? Ali ni to neće biti dovoljno narodu koji traži primjere, povjesnice, poslanice, sv. Evanđelja i istinita tumačenja Svetog pisma.

Na peto: Odgovor je da se ne smije jedino hrvatskome narodu poreći niti uskratiti hrvatski prijevod što ga je odabrao i napisao katolički muž, dobro preveden i protumačen prema ranije navedenim dekretima sv. Grgura i pape Ivana Osmog. Naime, hrvatski narod žarko vapi za spoznajom riječi Božje na domaćem jeziku, kojom se, napisanom na materinjem jeziku, koriste Nijemci, Francuzi, Flandri, Poljaci i Mađžari, kojima nikad nije bilo dopušteno misu i Božje obrede vršiti na domaćem jeziku, a što je, od skoro osamstote godine, bilo dopušteno, te je i u ovo vrijeme dopušteno činiti, Slavenima i svim Hrvatima, koji nigdje nemaju ni škole ni ikakve latinske akademije viših studija, kako posvuda imaju Nijemci, Francuzi i ostali spomenuti. Bog je, doista, svim narodima dao veliku knjigu Prirode. Kako sve svoje svete knjige ne bi htio priopćiti svakom narodu, po riječima sv. apostola Pavla: da svaki jezik ispovijedi da je Gospodin Isus Krist u slavi Boga Oca? I psalam potvrđuje: Neka svaki duh hvali Gospodina. Duh Sveti dao je apostolima dar svih jezika da mogu svima naviještati velika djela Božja, koji ipak sada Latinska crkva nema, da govori na jezicima svih naroda. I zaista, čini se da je skrivati knjige božanske mudrosti hrvatskim katoličkim svećenicima grijeh zavisti i nečovječnosti. Napokon, ako su druge mnogobrojne knjige, osobito pobožne, na druge jezike ispravno i korisno prevedene, te se svakodnevno, na veliku korist vjernika, prevode i šire tiskom, kao što će sada, uz Božju pomoć, izići hrvatski Rimski obrednik, koji će biti na veliku pomoć hrvatskim svećenicima, zašto da ne iziđe i odabrana sveta Biblija, kao arapska, armenska, etiopska i kineska na materinjem jeziku Kineza. Ipak, s tom opaskom da je svjetovnjaci ne smiju čitati bez dopuštenja i odobrenja biskupa ili inkvizitora.

⁷⁶ Latinski naziv za Azovsko more.

O da najbolji i najveći Bog⁷⁷, po mojim željama i naporima, na održanje, širenje i obranu katoličke vjere, koja je pod turskom vlašću gotovo satrta i ugašena, ispuni tako da se Hrvatima, koji plaču i tuguju pod najtežim i najljućim turskim jarmom, može reći ona Izaije Proroka: Idite brzi anđeli narodu satrtom i rastrganom. Preostao je vrlo malen dio katoličkog naroda, i to bez biskupa i svećenika. Naime, gdje su biskupi Dardanije, Srijemske Slavonije, Ilirika, Tracije, Makedonije, Bugarske, Hrvatske?

Tko će mi dati vode i očima mojim vrelo suza, da oplaćem zator, napuštanje, rastrganost i neprijateljsko pustošenje tolikoga katoličkog puka? Završavam plačući i tugujući dok dozivam u pamćenje ono što sam sam vidio i vlastitim očima promatrao: oskvrnute i razorene crkve, ili pretvorene u turske mešihate, gradove do temelja razorene, tako da ne preostane ništa, do šatora i šupa i koliba. Nek nam se Bog smiluje i blagoslovi nas! Nek nas obasja Licem i Riječju svojom i smiluje se hrvatskome puku, pogazaženom i gotovo satrtom.

KRAJ

BOGU HVALA

ŽIG: Bibliotheca Apostolica Vaticana«⁷⁸

⁷⁷ Kašićeva završna molitva.

⁷⁸ Vjerojatno se na Kašićevu Apologiju odnosi pismo koje je tajniku Propagande mons. Ingoliju iz Ljubljane 12. VI. 1641. V. poslao potpisani »fra Rafaele Croato« (Levaković): »Ho visto a Fiume in mano del RP Antonio Rantio una Scrittura lunga fatta dal P. Cassio in biasmo della lingua antica, dove fra gli altri encomii che le da la chiama barbara. Confesso che mi son posto a ridere, e dovevo piu tosto piangere vedendo quanto ardisce un appassionato cuore, che senza discorrer discorre.« (Vidio sam u Riječi u rukama velečasnog oca Antuna Ranzija dugo pismo oca Kašića u kojem osuđuje stari jezik, gdje ga, među drugim »pohvalama« koje mu daje, naziva barbarskim. Priznajem da mi je došlo da se smijem, a prije bih morao plakati, gledajući koliko izgara strastveno srce, koje govori bez govora.«) (Socg vol. 83:ff 214rv, 215v).

Zaključak

»Narodni zlotvori« na kraju su isposlovali zabranu tiskanja Kašićeva prijevoda čitave Biblije dokumentom »Non est expediens ut imprimatur versio Sacrae Scripturae facta lingua Illyrica vernacula seu nova, characteribus latinis.« (Nije prikladno da se tiska prijevod Svetog pisma učinjen hrvatskim govornim ili novim jezikom i latinskim slovima.) Kao razlog zabrane Kašićeva prijevoda Biblije navodi se dakle: »lingua nova et characteres latini« — tj. novi jezik i latinica.

Kašićeva *Apologija* jedan je od prvih poznatih slavističkih spisa. U [I.] Kašić znanstveno dokazuje da sv. Jeronim niti je izmislio glagoljicu, niti preveo Bibliju Dalmatincima, jer je živio četiri stoljeća prije njihova dolasca u Dalmaciju. Sv. Jeronim je Bibliju preveo na latinski kojim su govorili i ondašnji stanovnici rimske Dalmacije, a oni su se zvali Dalmati. Taj se Jeronimov prijevod Biblije toliko raširio da je nazvan Vulgata, i da ga je Tridentiski koncil prihvatio kao jedini službeni u Katoličkoj crkvi. U [II.] dijelu *Apologije* Kašić donosi prikaz sviju starih slavenskih prijevoda *Biblije* do svoga. U [III.] dijelu odgovara na sve donesene prigovore, pa i na one koji su se nalazili u Sv. oficiju te do kojih izravno nije mogao doći. Kašić je doznao njihov sadržaj, pa u je u *Apologiji* i na njih odgovorio.

Od Kašićevih liturgijskih prijevoda novim jezikom i latinicom spomenimo neobjavljeni *Misal*, jer je tiskan samo *Ritual rimski* 1640. godine. Tim prijevodom *Rituala* odmah su se u liturgiji počeli služili svećenici latinaši, a i glagoljaši (Nazor 1994:101–106). Službeno je Kašićev *Ritual rimski* bio u upotrebi do 1929. godine, kada je u Zagrebu priređen novi prijevod *Rimskog obrednika*, ali na temelju Kašićeva, kako je isticao dr. D. Kniewald, predsjednik priređivačkog odbora (Horvat 1993:3–22).

Kašić je *Bibliju* i *Ritual* prevodio u isto vrijeme i na isti normirani jezik. Premda se *Ritual* upotrebljava rjeđe, samo u posebnim zgodama za obrede krštenja, vjenčanja itd., ipak je stoljećima blagotvorno utjecao na standardizaciju hrvatskog jezika. Da su kojom srećom već tada bili tiskani *Misal rimski* i Kašićeva *Biblija*, koji se u liturgiji čitaju svaki dan, proces standardizacije hrvatskog jezika odvijao bi se još brže, više bi se raširio i dublje zašao u narodnu svijest.

Literatura i vrela

- Aquilensis, Rufini. *Apologiae in Sanctum Hieronymum libri duo*. PL 21, col. 541.
- Autobiografija isusovca Bartola Kašića u prijevodu i izvorniku (1575—1625). Dodatak Autobiografiji isusovca Bartola Kašića (1625—1650)*. Preveo i priredio Vladimir Horvat. 2006. Zagreb : Školska knjiga.
- BIBLIA, TU IE, VSE SVETU PISMU, STARIGA in Noviga Testamenta, Slovenski tolmažena, skusi IURIA DALMATINA. Witemberg. 1584.
- Bratulić, Josip. 1985. *Žitja Konstantina Ćirila i Metoda i druga vrela*. Zagreb.
- Bratulić, Josip. 1994. Hrvatski lekcionar Marka Andriolića. *Bogoslovska smotra*, 1—4.
- Bratulić, Josip. 1995. *Leksikon hrvatske glagoljice*. Zagreb : Minerva.
- Bratulić, Josip. 1996. *Biblija u Hrvata. Izbor tekstova od XIV. do XX. stoljeća*. Zagreb.
- Brevijar hrvatski po zakonu rimskog dvora. V' Benecih'* : Andreas Thoresanis de Asula — korežani po Blažu Baromiću. 1493.
- Burić, Josip. 1971. Kanonici Hrvatskog kaptola sv. Jeronima u Rimu (1589—1901). Rim : *Radovi Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu* III—IV.
- CONCILIORUM OECUMENICORUM DECRETA, Bologna : Istituto per le scienze religiose. 1973. p. 239.
- Erdmann-Pandžić, von, Elizabeth. 1997. *Pisciole i Evangelija*. Köln : Böhlau Verlag.
- Fejer, J. 1898. *Defuncti secundi saeculi S. J. 1641—1740*. Romae. Vol. IV.
- Golub, Ivan. *Quellen zur Bibel Kašićs im Archiv des Heiligen Offiziums — Izvori za Kašićevu Bibliju u Arhivu Sv. Oficija*. U: Kašić 2000.
- Gregorii papae IX. DECRETALES, Augustae Taurinorum 1745., col. 151.
- Grivec, F., F. Tomšić. 1960. Constantinus et Methodius Thessalonicenses. *Radovi Staroslavenskog instituta* 4, 13—276.
- Horvat, Vladimir. 1992/93. Kašićev ispravak Bandulavićeva Lekcionara — Correttione dell' Epistole et Evangelii illirici. *Vrela i prinosi* [10]19. *Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima*. 217—230.
- Horvat, Vladimir, 1993. *Bartol Kašić i njegov Ritual rimski u razvoju hrvatskoga književnog jezika*. Pogovor pretisku *Rituala rimskog*. Zagreb : Kršćanska sadašnjost — Zavod za hrvatski jezik.
- Horvat, Vladimir. 1998. *Bartol Kašić i četiri stoljeća hrvatskog jezikoslovlja*. Zagreb : Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

- Horvat, Vladimir. 1999. *Bartol Kašić — otac hrvatskog jezikoslovlja*. Zagreb : Hrvatski studiji = Studia Croatica, Filozofski fakultet Družbe Isusove; Beč : Hrvatski povijesni institut.
- Hrvatski biografski leksikon*. 1998. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Hrvatski franjevački biografski leksikon*. 2010. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža — Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine.
- Gabrić Bagarić, Darija. 1997. *O Razlikama između prvoga (1613) i drugoga (1626) izdanja Bandulavićeva lekcionara*. U: Erdmann-Pandžić 1997.
- Kašić, Bartol. 1999/2000. *Kroatische Bibel des Bartol Kašić. VERSIO ILLYRICA SELECTA, seu DECLARATIO Vulgatae Editionis Latinae. Bartholomaei Cassij Curictensis e Societate Iesu Professi, ac Sacerdotis Theologi. Ex mandato Sacrae Congregationis de propag: Fide. Anno 1625. Ediderunt Hans Rothe et Christian Hannick — e codicibus manuscriptis transtulerunt Petar Bašić et Julije Derossi et Zlata Derossi curis elaboravit atque apparatu critico instruxit Petar Bašić. Biblia Slavica. Serie IV: Südslavische Bibeln. Band 2,1. 1999. Band 2,2, 2000: Kommentare — Wörterverzeichnis. Paderborn—München—Wien—Zürich : Ferdinand Schöningh.*
- Kožičić, Šimun. 1531. *Misal Hrvacki*. Rijeka.
- Mikalja, Jakov. *Blaga jezika slovinskoga*. Loreto—Ankona : 1649—1651.
- Miscellanea Resolutionum Moralium et Canonicorum R.P. Horatii JUSTINIANI Cong.(-regationis) Orat.(-orii) Romani Praesb.(-itorum), deinde S.R.E. Cardinalis Bibliotecarii et Maioris Poenitentiarii. Tomus II., fol. 360—361.
- Nappi, Girolamo. 1648. *Annali del Seminario Romano*.
- Nazor, Anica. 1994. *Kašićev Ritual i glagoljaši : Život i djelo Bartola Kašića*, Zbornik radova. Zadar.
- Nazor, Anica. 2008. *Knjiga o hrvatskoj glagoljici : Ja slovo znajući govorim*. Zagreb : Erasmus naklada.
- Pandžić, B. 1978. Franjo Glavinić i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti. *Nova et Vetera* 28.
- Pandžić, Zvonko. 2008. Misal rimski i Sveta pisma — o sudbini dva velika jezična projekta B. Kašića. *Filologija* 50, 145—196.
- Pistole i Evangelia istommaccene is missala novvoga rimskoga v jezik dubrovački sa grada i darxave dubrovačke po Bartolomeu Kassichiu popu Bogoslovu od Družbe Yesussove*. 1641. Rim : Tani.
- Putanec, Valentin. 1989. Franjo Glavinić (1585.—1625.) i glagoljsko tiskarstvo 15. i 17. stoljeća. *Zbornik radova o Franji Glaviniću*. Zagreb.

- Rozov, Vladimir. 1933. Hrvatski dominikanac Venjamin u Rusiji. *Nastavni vjesnik* 41. Zagreb.
- Tvrtković, Tamara. 2008. *Između znanosti i bajke — Ivan Tomko Mrnavić*. Zagreb — Šibenik.
- Vrela i prinosi, [10]19. Vidi: Horvat 1992/93.
- Wicki, J., M. Korade. 1986. Hrvatski penitencijari u Rimu od 1596. do 1773. *Vrela i prinosi* 16.

The apologia of Bartol Kašić

Abstract

Bartol Kašić (Pag 1575 — Rome 1650) attended Latin primary school in Pag, graduated from secondary school in Zadar and continued his studies at the Illyrian College in Loreto. As a Jesuit, he studied philosophy and theology at the Roman College (Pontifical Gregorian University). He composed a Croatian-Italian Dictionary in 1599. The same year he was appointed Lecturer of the Illyrian language at the newly founded Illyrian Academy of the Roman College. In 1604, he wrote his first grammar, *Institutiones lingue illyrice*, for his students and published about twenty books during his lifetime. In 1625, through the Archbishop of Dubrovnik, Kašić was given a mandate by the Secretary of Propaganda Fide, Msgr. Francesco Ingoli, to translate the Bible into the common Croatian language, a task which he completed by 1636. He also translated the Roman Rite, which was published in Rome in 1640. Ivan Tomko Mrnavić and Rafael Levaković opposed the printing of Kašić's translation of the Bible. They first banned the printing of his translation of the New Testament in 1631, and later on, the printing of the Bible as a whole. However, as the printing of the translations was supported by the Archbishops of Dubrovnik and Bar, Mrnavić and Levaković falsified letters of the Bishops of Zagreb and Senj in reaction. The false letters claimed that Kašić had translated the Bible into the Dubrovnik vernacular at the request of the Archbishop of Dubrovnik, and therefore, that the Propaganda Fide should not print that translation. They falsely made claims that the mandate for the translation into the vernacular had been given by the Archbishop of Dubrovnik. Once Kašić learned about the malversations of the "national evildoers" against the printing of the Bible, he wrote an apology of his translation to Msgr. Ingoli, which was presented before the cardinals at a meeting of the Propaganda Fide. He also sent a letter to the Prefect of the Sacred Congregation of the Holy Office, and eventually to the Pope himself. As the "national evildoers" had already managed to get the printing to be banned by the Holy Office, Kašić made the whole case public by writing his *Apology*, which consists of three studies. The

full title of the first study is Apology against those who have claimed that St Jerome the Dalmatian, a great doctor, had invented the Slavic or Glagolitic alphabet, and that he had translated the whole Sacred Scripture for Dalmatians in the Slavic language. Kašić, quoting St Jerome himself, proves that St Jerome translated the Bible into Latin, and due to its becoming the most widespread translation, it came to be called the Vulgata. The Slavic translation of the Bible was done by Constantine, who became the monk St. Cyril in Rome some time before the end of his life. His brother Methodius got the approval for the Slavic liturgy from Pope John VIII in 880. In the second study, which is titled *On various translations of the Sacred Scripture into the Slavic, Dalmatian, or Croatian language, and into the Serbian or Ruthenian language*, Kašić presents all the Slavic translations chronologically. In defence of his own translation, he cites the correspondence between Msgr. Ingoli, Secretary of the Propaganda Fide, and Toma Cellesi, the Archbishop of Dubrovnik, as well as the three approvals for printing given by the Archbishop Cellesi, the Committee for the Translation of the Bible in Dubrovnik and Petar Masarrechi (Mazarekić), the Archbishop of Bar. The third study consists of *Corollaria, obiectiones et responsa*. Here, Kašić cites additional considerations and conclusions about the need for a Croatian translation of the Bible, which are followed by objections and responses through which Kašić disclaims the writings against his translation of the Bible. In all these early Slavistic academic texts Kašić shows extraordinary lucidity and a highly rigorous scientific methodology. The studies were done successively, and they clearly show the dynamics of Kašić's fight for the Croatian Bible. Formally, Kašić lost the battle because his translation of the Bible was not published at that time. However, he won the war for the living national language in the liturgy and literature because his translation of the Roman Rite into Croatian was printed by the Propaganda in 1640 in Rome, and it served as the official version of the liturgy until 1929. In that year, a new Roman Rite was published in Zagreb, based on Kašić's translation. His translation of the Bible was not printed until 1999. in Germany, and the Dictionary was published together with his follow-up studies in another volume in 2000.

Ključne riječi: Bartol Kašić, standardizacija, dubrovački govor, hrvatska Biblija, zabrana tiskanja, sv. Jeronim, glagoljica – starohrvatski govor i pismo, Sveta kongregacija za širenje vjere (Propaganda), msgr. Francesco Ingoli, Rafael Levaković, Ivan Tomko Mrnavić

Key words: Bartol Kašić, standardisation, Dubrovnik vernacular, Croatian Bible, printing ban, St Jerome, Glagolitic – early Croatian language and alphabet, The Sacred Congregation for the Propagation of the Faith (Propaganda Fide), Msgr. Francesco Ingoli, Rafael Levaković, Ivan Tomko Mrnavić